

AETAS

A JATE történész hallgatók lapja

1985/1.

AETAS
1985/1.

Szerkesztők

Bárdi Nándor
Dellavics István
Greksza Attila
Kosztai László

Tanárszerkesztők

Dr. Karsai László
Dr. Tóth Sándor

Szerkesztőség címe: JATE Bölcsészettudományi Kar
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.
Történettudományi Szakkönyvtár

Tartalom

Dr. Petrovics István: A "régii" Aetas	5
TANULMÁNYOK	
Sümegei József: A középkori búcsúk kérdéséhez	8
P. Szabó Csaba: Nemzeti őrhelyen /A magyar vasutasság helye a század- forduló társadalmában/	35
MÓDSZERTAN	
Bárdi Nándor - Bellavics István: Történelem spanyolcsizmában	54
KITEKINTÉS	
Kosztai László: Vita a "fízkötetes" Magyarország története készülő 2. kötetéről	72
ISMERTETÉSEK	
Roboz István: Zdenjek Suda: Zealots and Rebels; A History of the Communist Party of Czechoslovakia /Vakbuzgók és lázadók. Csehszlová- kia uralkodó kommunista pártjának története/	80
Sebők Ferenc: Barbara Tuchman: A Distant Mirror; The Calamitous 14th Century. /Távoli tükör; A szerencsétlen 14. század/	84
RÖVIDEN	89
MUNKATÁRSAINK,	92

Tisztelt Barátunk !

A kezedben lévő folyóirat - az új Aetas - a 70-es évek közepén megjelent, de anyagi okokból rövidesen megszűnt kiadvány jogutódja. Az újraindított lap fennmaradását már születése pillanatában a kétkedés sorvasztó szelleme lengi körül. Ennek ellenére merjük vállalni az életrekeltését. Őszintén bizakodunk abban, hogy Te is szívügyednek érzed a hiánypótló szerepet betölteni hivatott kiadvány létezését.

Olyan szakfolyóirat kialakítását tartjuk szem előtt, amely fóruma lehet a magyar anyanyelvű diákok által írt, a történelem tudományterületéhez tartozó tanulmányoknak, kritikáknak és ismertetéseknek. Rendszeresen közlünk híreket a magyar történettudomány életéből, a szegedi történelem tanszékek munkájáról.

Szerkesztőségünk tagjai a történelem iránt intenzíven érdeklődő diákok. Szerkesztői alapelvünk az, hogy publikálási lehetőséget biztosítsunk a szárnybontogató próbálkozásoknak, teret adjunk a történelmi problémákat megvitatni akaró nemzedéktársainknak. Izgalmas és gondolatébresztő szellemi élményt nyújtunk minden érdeklődőnek.

Tisztelt Barátunk! Reméljük kiadványunkkal megkönnyíthetjük az egyetemi hallgatók tudományos munkáinak publikálását. Megállíthatjuk azt a tendenciát, hogy a diákok tudományos tevékenysége tovább csökkenjen. Várjuk alkotó közreműködésedet az Aetas folyamatos megjelenése érdekében.

A Szerkesztőség

DR. PETROVICS ISTVÁN: A "RÉGI" AETAS

Egy lassan a feledés homályába merülő hallgatói kiadvánnyal kapcsolatosan szeretnék néhány gondolatot papírra vetni afféle megkésett ismertetés gyanánt, amely ugyanakkor - bár furcsának tűnhet - egy új vállalkozás üdvözlése is egyben. Az alkalmat ugyanis nem egyszerűen az a tény szolgáltatja, hogy idestova tíz éve jelent meg a JATE BTK történelem szakos hallgatói időszaki kiadványának, az "Aetas"-nak az utolsó száma, amely már önmagában is kiváló lehetőséget biztosíthatna a nosztalgizásra, hanem az újraindulás örömteli reménye. Amikor 1973-ban az "Aetas" szerkesztősége utjára bocsátotta a lapot, még azt kellett írnia a beköszöntőben: "egyetemünkön hasonló jellegű próbálkozásnak nincsenek hagyományai." Ma már - talán szerencsére - más a helyzet.

Persze, a hagyományon kívül egyébre is szükség van. Többek között vállalkozó szellemű hallgatókra, akik szabadidejük tekintélyes részét feláldozva buzgólkodnak a cikkek megírásán, szerkesztésén, közzétételén. Szerencsére ebben akkor sem volt, és most sincs hiány. Annál inkább jelentettek problémát az anyagiak, hisz az egykori "Aetas" halálát lényegében egy helyesnek nehezen minősíthető takarékosági rendelet okozta, nem pedig a kezdeti lendület kifulladására, vagy az érdeklődés csökkenésére. Bár az ország gazdasági helyzete számottevően nem javult az elmúlt évtizedben, mégis jó lenne bizakodni, s nem a gyülekező viharfelhőkre gondolni...

A hagyomány bizonyos értelemben kötelez. Részben ezért, részben pedig amiatt, hogy az említett kiadvány egyes példányai a folyóiratolvasók polcairól eltűnőfélben vannak, poroljuk le egy kicsit a régi számokat, s nézzük meg, miről is olvashatunk bennük! /Az az érzésem, bár lehet, hogy tévedek: az "eltűnés" a lap népszerűségével, keresettségével, s utólagos beszerzésének nehézségével hozható kapcsolatba./

Kétségtelen, hogy a jelen sorok írója, aki valamikor hosszú éveken keresztül a szerkesztőség tagjainak egyike volt, nem kis elfogultsággal veszi kézbe az egyes számokat. Remélhetőleg az olvasó megbocsátja ezt neki. De az elfogultság ellenére vallom, hogy a szerkesztőség helyes és lényeges elvet fogalmazott meg akkor, amikor leszögezte: a kiadvány fő célkitűzése a hallgatók tudományos munkájának segítése. Ennek jegyében biztosított fórumot a lap az egyes hallgatói dolgozatoknak, igyekezett tájékoztatást adni a különböző diákkörök munkáinak, s törekedett együttműködés kiépítésére más felsőoktatási intézmények történelem szakos hallgatóival. Áthallgatás ide vagy oda, az izoláltság, egymás munkájának nem kellő ismerete még napjainkban is komoly problémaként jelentkezik! E téren tehát még ma is akad tennivaló bőven. Élénken reagált a lap az egyes tanszékek szakmai munkáján túl a tudományos élet újdonságaira, s így a provincializmus buktatóját is sikerült elkerülnie. Ugyanakkor, hallgatói kiadványról lévén szó, nem kis teret kapott a diákok mindennapi életének és munkájának bemutatása, valamint a szakmai érdekvédelem kérdése. Kétségtelen, mindez "élettel" töltötte meg a lap hasábjait. Nem beszélve a Hi-Hi-story című rovatról, amely a magyar őstörténet délibábos elméleteinek bemutatása során számos derűs percet szerzett az olvasónak.

De komolyra fordítva a szót : van az "Aetas"-nak unikumnak tekinthető száma is . A másodikra gondolok, amelyben a hallgatók az egyetem két kiváló oktatójának, Wittman Tibornak, valamint a művészettörténész és festőművész Lehel Istvánnak állítottak emléket. A két kiváló személyiség pályájának felvázolásán és a személyes visszaemlékezéseken túlmenően ugyanis ez a kiadvány tartalmazza Wittman professzor egyetemi előadásainak gyűjteményét, amelyeket a halálát megelőző három évben tartott. Ezeket a témákat Wittman Tibor önálló publikációkban nem dolgozta fel, de a szerkesztőbizottság gyűjtőmunkája eredményeként mégis lehetőség nyílt arra, hogy bekerüljenek a tudományos vérkeringésbe.

Mindezek után azt hiszem túlzás nélkül állíthatom, mindannyian örömmel látjuk e régi kedves lap "feltámadását". Az új szerkesztőség munkájához pedig a Történész Tanszékcsoport valamennyi tagja nevében sok sikert kívánok.

Tanulmányok

SÜMEGI JÓZSEF: A KÖZÉPKORI BÚCSÚK KÉRDÉSÉHEZ

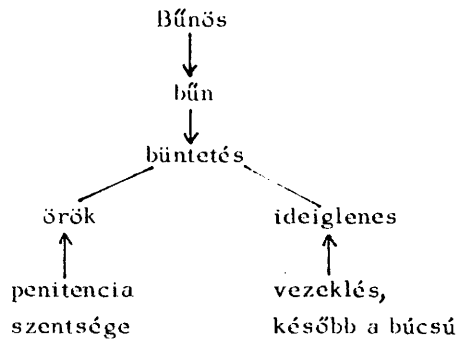
1. A BÚCSÚRÓL ÁLTALÁBAN

Búcsú szavunk annak ellenére, hogy a bocsát, bocsánat szavakkal tartozik össze, nem a bűnök bocsánatát jelenti, és nem jelentette soha, hanem a már megbocsátott bűnök ideiglenes büntetésének, elsősorban a tisztahelybeli büntetéseknek az eltörlését. Hogy mégis sokan bűnbocsánatról beszélnek, annak oka a következőkben keresendő. A búcsú elnyerésének első és elengedhetetlen feltétele ugyanis a töredelmes gyónással és bűnbánattal elnyert feloldás a bűnök alól, melyhez gyakran széles körű gyónatói felhatalmazások járultak az egyes búcsújáróhelyeken. Tehát ilyenkor olyan esetekben is feloldozhattak, amelyek egyébként a püspöknek, vagy magának a pápának voltak fenntartva. Ezenkívül sokan még arra is kaptak engedélyt, hogy gyónatójukat szabadon választhassák meg. S miután így a bűnök alól feloldozást nyertek, kerülhetett sor az ideiglenes büntetések bizonyos körülmények közötti elengedésére.

Vázlatosan tekintsük át a dolgot még egyszer.

A bűnöst tehát kettős teher nyomja: a bűn s az érte járó büntetés, amely maga is kettős - örök és ideiglenes - lehet. A bűnt és az érte járó örök büntetést /örök kárhozatot/ a penitencia szentsége oldja föl. Az ezután visszamaradó ideiglenes büntetések

teljes vagy részleges elengedésében az egyház gyakorlata történelme során változott. Kezdetben szigorú vezeklések árán engedte el, később azonban szokásba jött kisebb erénygyakorlatok - önnegtagadás, áldozat - fejében e nagy adósság elengedése. Ez az elengedés a bűcsú.

Ahhoz, hogy a bűcsú jelentőségét, elterjedésének, közkedveltségének okát megértsük, nézzük végig, hogyan alakult a penitencia gyakorlata a kezdetektől a bűcsú elengedélyezéséig.

2. A KÁNONI PENITENCIA TÖRTÉNETE

2.1. A kezdetek

Az első ezredév penitenciai gyakorlatát nagy szigorúság jellemezte. Az ideiglenes büntetések elégtétel által való eltörlésének gondolata megtalálható már az Ószövetségben is. Pál apostol pedig a korinthuszi vérfertőző férfival kapcsolatban úgy intézkedik, hogy "adjuk át az ilyet a sátánnak testének romlására, hogy lelke üdvözüljön az Ur napján", vagyis vezekeljen, míg meg nem tisztul.

Tertullianus már kifejti a penitencia célját is, tudniillik, hogy Isten az ideiglenes szenvedéssel helyettesítse az örök bünte-

tést. "Mondd: vétkezem az Isten ellen, s veszélyben forgok, hogy örökre elveszek. Azért most reszketek, szenvedek: sanyargatom magam, hogy Istent megengeszteljem, akit vétkeimmel megsértettem. Ha félsz a penitenciától, tekintsd a gehennába, melyet a penitencia kiolt, és fontold meg a büntetés nagyságát, hogy vissza ne riadj az elégtételtől."

Gregoriosz Thaumaturgosz 254 körül keletkezett levelében már elkülöníti a bűnösök két osztályát. A hallgatók csak a katekumének liturgiáján vehettek részt, a térdelők viszont végig együtt maradhattak a hívekkel, de térden állva kellett vezekelniük, és nem részesülhettek az eucharishtiában. A templomban a vezeklőknek külön helyük volt. "A sírók helye a templom ajtaján kívül van. Ott kell a bűnösnek állnia, és kérnie a bemenő híveket, hogy imádkozzanak érte. A hallgatók helye az ajtón belül, az előcsarnokban van. Itt álljon a bűnös..., aztán menjen ki."

Euszebiosz elmesél egy nagyon érdekes esetet, Nataliosz hitvallóét, aki átmenetileg csatlakozott Theodosz eretnekségéhez. Amikor rájött, hogy mit tett, "napfelkeltekor felkelt, zsákbe öltözött, hamut hintett magára, és nagy sietve, könnyek közt Zephürinosz püspök elé vetette magát, nemcsak a papság lábához borult le, hanem a világiakéhoz is. Könnyeivel megindította az irgalmas Krisztus könnyörületes egyházát, de csak nehezen fogadták vissza a közösségbe, bár nagyon esdekelt, és mutogatta a kapott csapások okozta sebeket." A felsorolt példák jól látszik, hogy lényegében kétféle büntetés létezett, amely penitenciaszámba jöhet: az egyik az áldozattól való kizárás, a másik a közös imádságból való kirekesztés.

Az 5. századtól a keleti egyházban a nyilvános penitencia kimint a gyakorlatból, Nyugaton pedig a 8-9. században nődcsul. Egyre inkább az válik elfogadottá, hogy a titkos bűnökért nem kell nyilvános vezeklést tartani, csak a nyilvánosakéért. Ezek szigora viszont még jobban erősödik. Erről tanuskodnak a Nagy Károly és Kopasz Károly korabeli zsinatok kánonjai. Nagy Károly kapituláráiban is olvashatunk azokról, akik a hét évi nyilvános penitenciát tartják. Ezek egy évig vezeklőövvel testükön kérjék a templombamenők imáját; azután három évig hátul, a papok föl-vigázata alatt álljanak, s ott is, bár nem a földön fekvé, aláza-tesan imádkozzanak, s mások közbenjárásáért is esedezzenek, s következő két éven át még ne vegyenek részt az áldozásban, s végre a hetedik év nagycsütörtökén járuljanak az oltárhoz.

A 9. századtól rohamosan hanyatlak a penitencia szigora, s ezzel együtt a gyakorlata is. Ennek a bomlásnak az első jele a nyilvános penitencia megváltása volt. A 9. században már a vezeklési gyakorlatot a szegények táplálására fordított pénzzel, imákkal, misékkal, néha ostromozásokkal lehetett megváltani.

Kezdetben csak egyes vezeklési napokat lehetett megvenni. Később heteket, hónapokat, éveket. A zsinati kánonokból ez jól látható. "Egy hónapért, melyet kenyéren vagy vízen kellene át-élnie, térden állva 1200 zsoltárt énekeljen, ha pedig nem akar térdelni, akkor 1680-at..."

A hanyatlás másik tünete, hogy kezdődik a penitencia igen hosszú időre, 50-60 évre, sőt századokra történő kiszabása. Ez abból adódott, hogy az egyes bűnökért járó külön vezekléseket matematikai úton összeadták. A hanyatlás következő jele, hogy

alamizsnával könnyen lehetett sok száz évet leróni. Prohászka elmondja, Vilmos párizsi püspök egyenesen azt ajánlja híveinek, hogy a kánoni vezeklés helyett inkább templomok, kórházak, hidak, utak építésére adjanak 1-2 dénárt vagy 3-4 tojást. A 11. század végének elkövetkeztével a vezeklésnek egy új, sajátos módja alakul ki: a keresztes hadjárat. Clermontban II. Orbán lelkesítő szavai ezt viszik az emberek fülébe: "A lopást, rablást, gyilkolást, gyújtogatást, s minden egyebet, ami Isten országából kizár, Istennek tetszően váltsátok meg, hogy áhitatotok gyakorlatai bűneiteknek gyors bocsánatát kieszközöljék, ... Intünk tehát és buzdítunk az Urban, és a bűnök bocsánataért azt rójuk ki rátok, hogy keleti keresztény testvéreink s az örök élet örököseinek gyászos során megindulva, a hitetlenek garázdaságát kellően megtörjétek." S ha nem is ez volt a keresztes hadjáratok fő oka, a kezdeti lelkesedés, s főleg a gyermekek keresztes hadjárata e szempont figyelembe vétele nélkül nem érthető meg. Ez sugárzik Ordericus Vitalis egyháztörténetének soraiából is: telvajok, zsványok, kalózkodók, s az elvetemült emberek hosszú sorai a Szentlélek kegyelme folytán bűneik mélyéből fölkeltek, azokat bevallották és megutálták, s Istennek bűneikért eleget teendők útra keltek. A bölcs pápa pedig mindnyájukat, kik fegyvert foghattak az Isten ellenségei ellen harcra buzdította, s a bűnbánókat ez órában, melyben a keresztes hadra szánták magukat, bűneiktől feloldozta, és minden sanyargatást, böjtöt és egyéb nélkülözéseket kegyesen elengedett, mert nagyon jól tudta, hogy útközben sok viszontagságon és szenvedésen esnek majd keresztül, mindenféle szorongatás éri őket, miáltal Krisztus jóindulatú szolgálói minden bűneiktől megtisztulnak. Még javában harcoltak a Szentföldön, amikor kezdett elterjedni egy újabb gyakorlat, amely-

ben jelentéktelen gyakorlatok fejében a penitenciát elengedték. Tehát itt már nem helyettesítették a penitenciát, mint ahogy ez a keresztes hadjáratok esetében felfogható, hanem tisztán elengedték. Ez volt a búcsú, mely a kánoni penitenciát a 13. század végére majdnem teljesen kiszorította. Ideiglenes büntetés elengedés persze előbb is létezett. Zsinatok határozataiból tudjuk, hogy buzgó vezeklőknek gyakran megrövidítették a penitenciáikat. A 12-13. század zsinatai és pápai még viszonylag ritkán engedélyeztek búcsúkat. Ugyanakkor emellett egyelőre él még a penitencia régi szelleme az elégtétel kiszabásánál, s mintha átmeneti erősödést is tapasztalnánk. Guido, a római Tre Fontane apátja egyszer mise közben nem kevert vizet az áldozati borba, s nagy büntudatában Szent Bernáthoz fordult vigaszért, akitől ezt az utasítást kapta: "Nem találunk rosszlelkűséget cselkedetedben, de hogy megnyugtassuk lelkiismeretedet feladjuk neked, hogy leborulva hétszer énekeld naponként a hét bűnbánati zsoltárt, és hétszer ostorozd magadat."

Hugo de S. Victore azon kérdésre, hogy milyen a méltó penitencia, azt feleli: "mivel ezt nem tudhatod, ezért mindig vezekelj; eleget tehetsz, de fölösen soha. Jobb, ha többet teszesz, mint ha kevesebbet. Azért szorgoskodjál, törekedjél, buzdulj, hogy áhítatodnak vége soha sem lévén, bűnödnek legyen vége." 1178-ban Toulouse-ban elfogtak egy Péter nevű eretneket. Penitenciája: "bevezetik a templomba a mezítlábú s csak vékonyan takart Pétert, s egyik oldalról a toulouse-i püspök, a másik oldalról Szent Saturnin apátja mindaddig verik, míg az oltár előtt a legátus lábaihoz le nem borult. Birtokai eladattak, s ő maga három évre Jeruzsálembe

utasíttatik a zarándokok szolgálatára. Addig is, míg ezt kivihette, arra köteleztetett, hogy a toulouse-i templomokat mindennap, magát ostorozva járja be, az egyház javait, uzsora által összeharcsolt jószágait elosztogassa, s házát, mely az eretnekek gyűlöhelyéül szolgált, alapostól felforgassa." A 13. században is kirották még a kánoni penitenciát, de aki sokallta, annak leszállították. A penitenciának akkor már három módja létezett: a böjt, ima és alamizsna.

2.2. A gyakorlat kialakulása

Tehát, amint láttuk, a büntetések egyre gyakrabban történő elengedése szinte egymás mellett él a legszigorúbb penitenciai gyakorlattal, egészen a 13. század végéig, s csak ezután kezdi teljesen kiszorítani a búcsú a régi gyakorlatot. Ha a 13. századi pápák regesztakönyveit végig nézzük, nagyon kevés búcsú kiváltságot találunk. A IV. lateráni zsinat búcsút enged ugyan az ájtatosság növelése érdekében azoknak, akik templomszentelésen bűnbánólag vesznek részt, de a pápai búcsúengedélyezés ritka, s amit adnak, az is kismértékű, általában egy quadragená terjedelmű. A 13. század közepének néhány évét kiragadva lássunk példákat. Az 1243-1244-es évekből mindössze hat búcsúengedély maradt fenn, ebből egy vonatkozik Magyarországra. Ebben a pápa mindazoknak, akik a tatárok ellen harcolnak, ugyanazt a búcsút engedélyezi, mintha a Szentföldön küzdenének. Ezután 1245-ből 12 búcsúengedélyt ismerünk, ezek közül magyarországi vonatkozású nincs. E század második felében kezd megélni és Magyarországon is elterjedni a gyakorlat, melyen az 1300-as jubileumi szentév nagyot lendít.

Erre az időre esik a búcsútan formálódása. A búcsúengedélyezés az ún. kulcsok hatalmán alapul. Krisztus ugyanis Péterre s rajta keresztül az egyházra bízta e hatalmat. Így az egyház megbocsátja a bűnöket, s elengedi az értük járó örök büntetést. Márpedig aki ezt megteheti, az a kisebbet, az ideiglenes büntetést is elengedheti. Ehhez az alaptételhez járul egy újabb momentum a 13. század második felében. Ez Krisztus és a Szentek érdemfölöslegéről szóló tanítás, mely szerint érdemeik kifogyhatatlanok. Ezek képezik az egyház lelki kincstárát /thesaurus ecclesiae/. Maga a gondolat, hogy ez a kincs a hívők közösségének tulajdona, igen régi. Csak most, a 13. század második felében kezdik úgy értelmezni, hogy a jócselekedetek érdemfölöslege kimeríthetetlen tartalék, melyből az egyház "az érdem kuldusainak" kicsiben osztogathat. Amint Hiusinga említi, Alexander Halensis az első, aki a thesaurus ecclesiae-t abban az értelemben használja, melyet a mai napig megőrzött. A tanítás heves ellenállást váltott ki, de végül is a 14. század közepén VI. Kelemen pápa az "Unigenitus" bullában megerősíti, és azt mondja e kincsekről, hogy Krisztus "nem kötötte kezkenőbe, nem ásta el a fölkbe, hanem fölhatalmazta Szent Pétert, a mennyek országa kulcsainak őrzőjét, s az ő utódait, hogy abból a hívek lelkiüdvére juttassanak, s fontos okokból az ideiglenes büntetéseknek majd teljes, majd részletes elengedésére használják föl azokkal szemben, kik töredelmesen meggyónnak".

2.3. A 14-15. század

Az avignoni korszak az, amikor okleveleink száma feltűnően megnő. A magyarországi kérvényezők között élen jár Erzsébet királyné és Nagy Lajos buzgósága. Ekkor látják el például búcsú-

engedélyekkel a püspöki székesegyházakat, híresebb szerzetesi és világi templomokat. A szentévek közti időt közben a pápák lerövidítették, így 1350-ben volt a második jubileumi szentév, melyre Nagy Lajos és számos magyar zarándokolt Rómába. A nyugati egyházszakadás időszakában már hihetetlenül felduzzad a búcsúk száma. Pápák, ellenpápák szinte ontják az oklevelek tömkelegét. Ekkor burjánzanak el leginkább a szabálytalanságok és visszaélések. Ezek megszüntetésére az első lépést a konstanzi zsinat teszi meg. Az egyes nemzetek a reformot elsősorban e téren sürgetik. A németek és angolok a búcsúk sokasága ellen tiltakoznak. V. Márton még a zsinaton intézkedik, s visszavonja az V. Kelemen pápa "Abusionibus" kezdetű konstitúciója óta engedélyezett búcsúkat, de gyökeresen a bajokat nem orvosolja. A második fontos lépés a kancelláriai szabályzatok egységesítése volt, melyekben a pápát trónralépésükkor a búcsúengedélyezés módját hirdették ki. A 15. századi pápáknál azt látjuk, hogy egymástól veszik át ennek gyakorlatát.

V. Márton rendeletében megszabja, hogy az egyházakat felkeresőknek, vagy egyéb ájtatossági szent helyeket meglátogatóknak és egyúttal ezek kijavítására vagy felszerelésére adakozóknak, avagy ott alamizsnálkodóknak adott búcsú csak 10 évig érvényesek. Tíz év elteltével újra kérendők. Az év egy napjára engedélyezett búcsú örökké érvényes. Megszabták azokat a napokat is, amelyekre búcsúk engedélyezhetők. Ezek: Az Ur hét ünnepe, a Bold.Szűz négy ünnepe, Keresztelő Szent János, Sz. Péter és Pál apostolok, Mindenszentek, az illető védőszent ünnepe, a Kegyhely felszentelésének napja, illetve mindezek oktávái, ha vannak.

A Búcsúk terjedelmét is meghatározták: A "Fiat" jelzésű supplicatiókra 3 vagy 2 évi, a "Fiat ut petitur" jelzetűekre 4 vagy 3

évi búcsú és ugyanannyi quadragena volt engedélyezhető templomoknak, kápolnáknak pedig 100 nap. IV. Jenő elődeihez viszonyítva annyit változtatott, hogy az említett ünnepekre engedélyezhető érvénye 20 évig tartson; Ugyanezt megtartotta V. Miklós is. lós a kápolnáknak adható búcsúkat bővítette. "Fiat" által 1, "Fiat ut petitur" által pedig 2 évet engedélyezett. Az utódoknál ez a gyakorlat megmarad.

A kancelláriai szabályzatok azonban papíron maradtak. A gyakorlat számos példával igazolta, hogy előírásaikat semmibe vették. Az alábbiakban számos 7 évi és 5 évi búcsúval találkozunk, amellyel ebben az időben templomokat ajándékoztak meg. De pl. V. Miklós kora előtt is előfordultak már kápolnáknak adott 2 évi búcsúengedélyek.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a rendelkezésre álló anyag hogyan osztályozható.

A forrásokat 2 fő típusba oszthatjuk: supplicatiók és búcsúengedélyek.

A supplicatiók nagy általánosságban véve több adatot közölnek, mint amennyi az engedélybe belekerült. Forrásértékük nem kisebb, mint a búcsúengedélyeké. Gyakran előfordul, hogy a kért és a kapott búcsú megegyezik. Minden supplicatióban fel kellett tüntetni, hogy milyen búcsút kérnek, ugyanis, ha ez elmaradt, nem engedélyezett búcsút a pápa. A történelem viharaiban sok vatikáni kódex elveszett, ezért minden supplicatio elintézését nem tudjuk ellenőrizni. A veszprémi egyházmegye okmánytára alapján azonban Erzsébet anyakirályné kérvényei és azok elintézése jól rekonstruálható.

Voltak olyan jelesebb események, amikor magyar királyok és főpapok jártak a pápai udvarban: ekkor a búcsúengedélyek, illetve

kérvények száma is megnő. Több olyan kiemelkedő időszak van a történelemben, amelyen sok magyarországi vonatkozású oklevelet kelteztek. Ezek sorából is kiemelkednek az 1433. július 13-a utáni napok. Ekkor Zsigmond Rómában van és arra kéri a pápát /július 23./, hogy kísérei részére a bullákat díj nélkül állítsák ki. Az ezt követő napokban ő és kísérei csak búcsúügyben több mint 150 supplicatiót nyújtottak be. Ezek elintézéséről csak néhány adat maradt ránk, mert e regesztakönyvek nagyjából elvesztek. Mégis e rövid kérvényeknek hallatlan forrásértékük van. Nemcsak genealógiai szempontból, mint ahogyan Frañnói feldolgozta őket, de értesülhetünk belőlük új templomalapításokról, alapítókról, a bárói udvarokról és az említett templomok és kápolnák patrocíniumairól. Nem érdektelen, hogy e források rávilágítanak a Zsigmondot elkísérő kilétére.

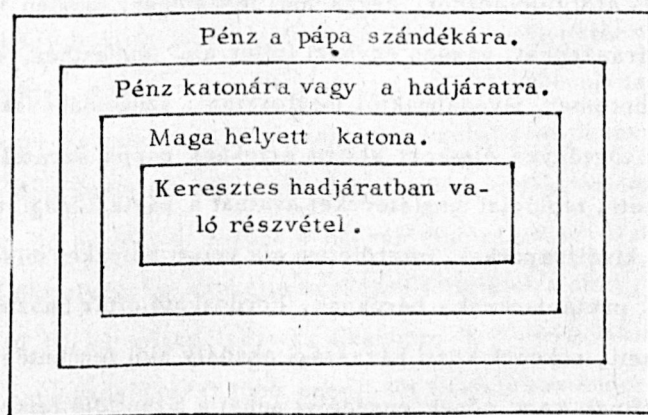
A búcsút engedélyező bullák a supplicatiók információit használják fel. Elmondják, hogy melyik templomnak, és miért engedélyez búcsút a pápa, és mi a szándéka az adandó búcsúval. /Pl. a hívek ájtatosságának növelése, vagy egy templom kijavíttatása./ Tartalmazza a napot vagy napokat, amelyre adja, a búcsú mértékét, továbbá egyéb kegyelmeket. Például, hogy az összeseregltő nép gyónatására a plébános időszakos gyóntatókat alkalmazhat, és ezek bizonyos fenntartott esetek alól is feloldozhatnak.

3. A BÚCSÚ DEVALVÁLÓDÁSA

Külön problémaként vetődik fel a búcsú leértékelődése, értékvesztése, amelynek mélypontjaként a protestánsok részéről eljutott a teljes tagadásig. Ennek okairól, folyamatáról kell még szólnunk.

E folyamat első állomása magának a bűcsútannak a kialakulása volt, ahol a szigorú vezeklésnek enyhébb gyakorlatokkal való felcserélése, majd teljes elengedése a penitencián nagy részt ütött.

A második lépcsőfokot e folyamatban a keresztes hadjáratokkal és római zarándokokkal szerzhető teljes bűcsú, illetve ennek megszerzése képezte. Először 1095-ben II. Orbán hirdetett meg ilyen bűcsút azoknak, akik a keresztes hadjáratban harcolnak a hitetlenek, vagy eremekek ellen. Később már azok is megnyerhették, akik keresztes vitézi szolgálatot nem teljesítettek. Ugyanis III. Ince már teljes bűcsút engedélyez azoknak is, akik maguk helyett más vitézt küldenek, később pedig már elég volt csupán áldozni erre a célra bizonyos összeget, pl. egy zsoldos meghatározott időre szóló zsoldját. Tehát a keresztes bűcsú megszerzése szinte mindenki számára elérhetővé vált. El is veszíti kezdeti lelkesítő hatását.

A másik teljes bűcsú-szerzési lehetőség a római zarándokbűcsú volt, ahol szintén azt látjuk, hogy római zarándoklat nélkül is utóbb elnyerhető volt /a 14. század legvégétől/ több országban, azon híveknek, akik a római út költségeit vagy annak egy részét befizették,

illetve a pápa szándékára pénzt adtak.

Mindehhez járultak a nyugati egyházszakadás idején elburjánzó visszaélések, amelyek miatt V. Márton több évtizedre visszamenőleg megszünteti a kiadott búcsúbullák érvényességét.

Újabb állomás e devalválódási folyamatban a búcsú politikai eszközként való felhasználása. Erre egyetlen példát hoznánk fel a mi történelmünkéből: 1403. június 1-én IX. Bonifác pápa Nápolyi László trónraléptetése érdekében Angelus bíborost küldi Magyarországra. / Valamint Cseh- és Lengyelországba/, és intézkedéseit, ítéleteit /melyeket teljhatalommal hozhat/ eleve megerősíti. Szinte pápai hatalommal rendelkezik a bíboros: 47 féle felhatalmazással a tarsolyában jön Magyarországra. Ezek között szerepelnek püspököket áthelyezhet, hajnali miséket engedélyezhet, interdictum alá vetett helyeken misézhet, az egyház ellenségeinek megkegyelmezhet, irregularitás alól feloldozhat, eskük alól felmenthet, minden világi ügyben is bíraskodhat, minden egyházi ítélet alól felmenthet, egyháziakat megbüntethet, javadalmaktól megfoszthat, szimoniákusokat feloldozhat, törvényes életkort el nem érteknek pappá szentelését engedélyezheti, teológiai magistereket avathat a párizsi magisterekéhez hasonló kiváltságokkal, interdictum alá vetett helyeken misét engedélyezhet prelátusoknak, báróknak, hordozható oltár használatát engedélyezheti, rokonok közti házassági akadály alól felmentést adhat, 200 férfinak vagy nőnek engedélyt adhat a Szentföld felkeresésére és zarándoki fogadalmakat átruházhat. Továbbá felruházták a római nagy penitenciárius jogkörével, felhatalmazták, hogy 300 hívőt a Szentszéknek fönntartott esetekben is feloldozhasson, hogy 200 prelátusnak és mágnásnak teljes bűnbocsánatot adhasson, hogy

az egyházak pusztítóit, ha a károkért elégtételt adnak, vagy a római Szent Pál egyház építéséhez hozzájárulnak, a rájuk kirótt büntetések alól felmenthesse, hogy templomok, kórházak, hidak építése érdekében búcsúkat osztogathasson, hogy búcsút engedélyezzen azoknak, akik részt vesznek miséjén, prédikálásán vagy tanácskozásán, s hogy védelmezőinek oly búcsút engedélyezzen, amelyben a Szentföldet felkeresők részesülnek. A felhozott példák bizonyítják a legjobban a búcsú mindennapivá válását. Nem jelentett már kiemelkedést a mindennapokból, megszokottá, mindenki számára könnyen elérhető vált. S végezetül, bár a sort folytathatnánk, a gyakorlatban előforduló visszaélésekre kell utalni. Itt főleg a Luther által is méltán kifogásolt jelenségekre gondolunk. A búcsúhirdetők gyakran tévtanokat hirdetnek, maguk sincsenek tisztában annak lényegével. "A boldogtalan hívek rábeszélhetik magukat, és hiszik, hogy a búcsúlevelek megvásárlásával mennyei üdvösségüket biztosítják, továbbá, hogy a lelkek a tisztító tűzből nyomban kiszabadulnak, amint berakták a ládába érettök a garast..." "A búcsúhirdetők a fuvarosoknak és vendéglősöknek vagy más szolgálattevőknek bér helyett 4-5 vagy épp annyi lélekre szóló búcsúlevelet adtak, amennyit akartak." Hasonló problémát hordoz a búcsús imádságok kérdése. Ugyanis annak, aki elvégezte ezeket, a szokásos feltételek mellett, bizonyos mennyiségű búcsút engedélyeztek. Csak hogy a Nyelvelmélet tanúsága szerint ezen imádságokért több ezer, sőt tízezer esztendei búcsút is lehetett nyerni. Végezetül a delgozatban eddig felsorakztatott adatok tömkelege bizonyítja legjobban a búcsú mindennapivá válását: hogy már nem jelentett vezeklést, mint az ősegyházban, nem jelentett kiemelkedést a mindannapokból, hanem megszokottá, mindenki számára könnyen elérhetővé, "megvásárolhatóvá" vált.

4. A BÚCSÚJÁRÁSOK OKAIRÓL

A búcsú fogalmát már tisztáztuk. Most két másik fogalomról ejtsünk néhány szót. Az emberek többségének tudatában a zárándoklat és a búcsújárás egyazon fogalom szinonimáiként éltek és él, noha e két fogalom nem fedi teljesen egymást: a búcsújárás fogalmi tartalma több, mert itt a cél a búcsú elnyerése. Búcsújárásról a 12-13. század előtt nem beszélhettünk, mert a búcsútan ekkor alakul csak ki. Ezért a terminológiában következetesen nem használjuk ezt a kifejezést a 13. század előtti időkkel kapcsolatban.

A búcsújárás okainak vizsgálatánál tisztában kell lenni az-
zal, hogy tömegjelenségről van szó. Egy régi közmondásunk ezt jól szemléleteti: Úgy járnak oda, mint a búcsúra. S mint tömegjelenség magában hordott bizonyos lehetőségeket a deformálódásra. A fő oknak a középkori áhítat búcsúnyerési vágyát kell tekinteni. A 14-15. századi moralisták azonban már egyetértettek abban, hogy az emberek gyakran "bolond örömeik kedvéért" mennek zárándokútra. Az egyházszakadás időszakának jó ismerője, a reformpárti Nicolas de Clamanges azt panaszolja, hogy az emberek nem azért mennek zárándokutakra, mert fogadalmat tettek, hanem hogy jól mulassanak. A zárándokutak mindenféle kicsapongásra adnak alkalmat, mindig akadnak kerítők, és az emberek szerelmeskedni járnak oda. Kempis Tamás szerint ritkán lesz szent abból, aki gyakran megy zárándokútra.

Lutherben is fölvetődik a kérdés: mi az oka a búcsújárás népszerűségének? Ő négy okot sorol fel. Első a kíváncsi ság, má-

sodik maga a búcsú, amelyért felkeresik a templomot a hívek, a harmadik a bűn miatt való gyötrődés és lakolás, végezetül különös hódolat a szentek tisztelérére és Isten dicsőségére. -

Jászi Oszkárt is foglalkoztatta e kérdés a századfordulón, s ő pszichológiai oldalról próbálta megközelíteni: "Igy hatol be a szegény málécvő, robotoló munkás életébe a pihenés, a turisztika, a világlátás, a társalgás és a szabad emberi lét ismeretlen gyönyörűsége. S mindennek az élvezetnek nagyszerű betetőzőségeként személyesen és közvetlenül fog találkozni ádott Szüzanyjával... Most eleven kezével és áhító szájával fogja érinthetni a mondák csodáját, melyből a bűnbecsnat, a testi meggyógyulás és a lelki kien-gesztelés, a házi béke és a társadalmi egyensúly rejtelmes fluiduma árad."

Hasonló véleményt mond Georg Schreiber német néprajz-kutató is, aki 1934-ben a következőképpen összegez. A búcsújárás a mindennapiból, a köznapiságból való kiemelkedést jelentette, áldozatos és fáradságos, bátor kirándulást a léleknek a természetfelettinek rendkívüli és ünnepélyes magaslatára.

Még egy pszichológiai megközelítést idézünk Steven Runciman angol történésztől: "A zarándeklás vágya mélyen az emberi természetben gyökerezik. Ott állni, ahol állt, akit tisztelünk, látni azt a helyet, ahol született, küszködött és meghalt, rejtelmes kapcsolat érzését kelti a példaképpel, egyben tiszteletünk gyakorlati kifejezése."

Azért tartottuk szükségesnek néhány megközelítést, álláspont ismertetését, hogy amikor felvetődik bennünk a miért kérdése, lássuk a válasz összetettségét, bonyolultságát.

Ugyanakkor rá kell mutatnunk a zárándeklatok, búcsújárások társadalmi fontosságára is, hiszen ezek a zárándeklatok pótolták az újságot és korunk minden hírközlő szervét. A keletről érkező zárándeklatok új ismereteket hoztak addig alig ismert vidékekről, népekről, emberekről beszéltek, s szinte Európa vérkeringését adták. E zárándeklatok hozzájárultak a horizontok szélesítéséhez: egyháziak és világiak járták be a Kelet és Nyugat útjait. A 10. században indulnak meg a nagy csempostellai Sz. Jakab-zárándeklatok, az első ismert külföldi zárándeklat Puy érseke volt.

5. A BÚCSÚJÁRÁSOK TÍPUSLÓGIÁJA

A búcsújárások tipológiájának alapját az képezi, hogy hová irányulnak. Ezt vizsgálva 4 típus különíthető el.

Szándékosan használtuk a típus - és nem korszak - megjelölést, ugyanis nehéz ezeket időrendben elkülöníteni. A német vallásos néprajz jó ismerője, Bauerreiss korszakokra osztotta a búcsújárásokat:

- 1; Ókeresztény idők, keleti középkor; kereszties hadjáratok kora: zárándeklatok és búcsújárások a szentek sírjaihoz
- 2; 1250-1350: eucharisztikus, Szentvér- és Üdvöztető-búcsújárások
- 3; 1350-1450: Pieta-búcsújárások
- 4; 1700-ig, ill. később: Mária-búcsújárások.

Noha Bauerreiss hangsúlyozza, hogy a korszakhatárok nem éles törésekkel különülnek el egymástól, hanem szinte egymásbaolvadva

lépnek át egyik korszakból a másik korszakba, nem elég meggyőző az érvelés. Gondoljunk csak arra, hogy a reformációig milyen nagy kultusza volt a szenteknek. Magyarországon szinte vetekedett a Szentvér-búcsújárásokkal. Vagy például nem egy vagy két Mária-búcsújáróhelyet ismerünk a 15. század előttről. Ezért tartjuk helyesebbnek a típus terminust, mert ez fejezi ki legjobban az áhitatformák változásait s ugyanakkor több típus együttélését.

Az első típusba tehát a szentek sírjaihoz történő zarándoklatok, búcsújárások tartoznak, melyek a kezdetektől szinte napjainkig - igaz, nem egyforma intenzitással - jelen vannak az egyházban.

Az első három évszázad keresztényei nagyon ritkán zarándokoltak. Nemcsak az üldözések korlátozták őket, hanem az is közrejátszott, hogy a Szenthelyek csak ekkor alakultak ki. A vértanúk tiszteletének első bizonyítékai Antiochiai Szent Ignác és Szent Polikárp művei, valamint a katakombák feliratai. Szent Péter és Pál tiszteletének első dokumentumát Euszebiosz egyháztörténete őrizte meg. Ő közöli egy levelet, melyet a 2. század végén vagy a 3. század elején élt Gaius római pap írt Proclusnak, a montanisták hitvédőjének. Ebben a következő áll: "Meg tudom néked mutatni az apostolok síremlékeit, mert ha te a Vaticanum-ba akarsz jönni, vagy az ostiai útra, úgy azok síremlékeit fogod megtalálni, akik ezt az egyházat megalapították."

E tisztelet megnyilvánulásait a gyakorlat szülte, ugyanis a legkorábbi időktől kezdve az eucharisztikus áldozatokat, a szentek sírjainál mutatták be mintegy oltárul használva azt. A 4. századtól kezdve már a templomokat is a sírok fölé emelték. Így vált gyakorlattá az ereklyéknek az oltárban történő elhelyezése. Ezzel együtt alakult ki az a nézet, hogy a vértanúság minden bűnt és büntetést el-

tőről, tehát a vértanúk azonnal üdvözülnek, és a földön harcoló egyházért /ill. annak tagjaiért/ közbenjárnak. Ezért a korai keresztények igyekeztek a szentek sírjaihoz közel temetkezni. A kereszténység elterjedésével nem tudtak minden templomot vértanúk sírjai fölé emelni, s így kerülhetett sor ereklyék, ereklyerészek megszerzésére, amelyeknek ugyanolyan kegyelmi erőt tulajdonítottak, mint az egész testnek.

A középkor leghíresebb kegytemplomai - a Szentföld templomai után - Róma bazilikái, Aachen, a Karoling székhely, a 10. századtól Compostella, majd Köln, Amiens, Loreto, Bari, Altötting, Czestochowa és Szent Patrik purgatóriuma Irszágban. Persze a sort oldalakon keresztül folytathatnánk. Magyarországon a kereszténység alapjainak lerakásával párhuzamosan teremődik meg az igény, hogy legyenek szenthelyek. István felismeri a zarándoklatok jelentőségét, ezért megnyitja a Magyarországon keresztül vezető zarándoklatot, s maga is ereklyét kér vagy zsákmányol. E korai időkre nyúlik vissza Pannónia és a szomszédos terület első vértanúinak tisztelete: Szent Kálmán, Zoerard és Benedek remeték, majd egy évtizeddel később Szent Gellért kultusza. Az egész középkoron át virágzó kultusza lesz a szent királyok sírjainak, illetve ezekhez fűződő tárgyakkal, ereklyékkel, II. Endre Szentföldi útjáról is ereklyékkel megrakodva tér vissza, melyeket nyomban szét is oszt az egyházak között. Még négy nagyjelentőségű búcsújáróhelyről kell szólnunk, melyek már a virágzó középkort jellemzik: Boldog Margit nyulak-szigeti, Szent Simeon zágrábi, Remete szent Pál szentlőrinci és Kapisztrán Szent János újlaki sírjai. Természetesen ez csak vázlatos felsorolás. Nem szóltunk a szerzetes szentekről, a székesegyházak híresebbnél híresebb ereklyéiről, de az egy ké-

sőbbi munka témája lesz.

A 13. század elején a Szentek tisztelete mellett új típus jelentkezik, mely egy új misztikus irányzattal együtt teljesen átalakítja a hitéletet. Ezeket nevezi a szakirodalom eucharisztikus vagy Szentvér-jellegű búcsújárásoknak.

Az európai hitéletben tapasztalt változások felfoghatók egy folyamatos kihívásrendszer válaszainak is. A kihívást az eretnokségek jelentik, melyek nemcsak gazdasági, társadalmi vonatkozásaiban támadják az egyházat, hanem teljes egészében, s e támadás útja általában a tan megkérdőjelezése. Ha e szempontból vizsgáljuk az európai eretnekmozgalmakat a 11. századtól a hitújításig, elmondhatjuk, hogy a tan tekintetében két dogma ellen irányult elsősorban az eretnokségek támadásának éle: az egyik az Oltáriszentség, a másik pedig Szűz Mária tana.

Ezekre a kihívásokra a válasz természetesen komplex módon jelentkezett. Mi mégis kiragadunk három szálát - s miután az eretnokségek kihívását áttekintettük - ezek alapján nézzük meg, hogyan válaszol a hitélet az eretnokségek kihívására. E három szál:

- 1; Új szerzetesrendek, rendi reformok;
- 2; Ünnepek kifejlődése, liturgia;
- 3; A búcsújárások új típusai.

A 9-11. századok az oltáriszentség körüli viták századai. Még a viták teljesen el sem ülnek, amikor Berengár fellép /1050/. Valószínűleg ő volt az első, aki a valóságos jelenlétet kétségbe vonta az 1. században élő dokéták óta. A 11-12. század fordulóján működik Németalföldön Tanchelm. Ő Isten fiának, Szűz Mária jegyesének mondta magát, tagadta az egyházat, a papságot, az Oltáriszentséget pedig gyalázta. A 12. század legfélelmetesebb eretnekei a katarok voltak. E tan szinte egész Európát bejárta. Franciaországban

Albi városáról kapták nevüket. Lombardiai águkat patarénusoknak, a németországit gazaroknak, ruszkeleknek, az angliait populikánusoknak, a balkánit pedig bogumilcknak nevezik. Ezen irányzatok megegyeznek abban, hogy az említett két tant elvetik. A 13. század közepétől jelentkező Flagelláns mozgalom egyes irányzatai szintén kétségbe vonták a valóságos jelenlétet. Tehát ez az időszak, a 12. század második fele, illetve a századforduló az egyik gócpont, amikor az egyházat szinte minden oldalról körülveszik az eretnekségek. A másik ilyen gócpontunk, ahol szintén európai mozgalommal állunk szemben: a Wiclif-mozgalom és a huszitizmus /időben a 14. század vége, a 15. század első fele/. Wiclifnél nem világos, vajon magát a jelenlétet tagadta-e, vagy csak az átlényegülést. A huszitizmusban sem egyöntetű a tanítás. A Mária-kultusz minden irányzat elveti, az Oltárszentség tagadásáig csak a legradikálisabbak jutnak el. Az az általános eretnek nézet, hogy az ostyában csak Krisztus teste, a borban csak Krisztus vére van jelen, s bárki, világi is konsekkrálhat.

Amint láttuk, két gócpontot figyelhetünk meg az eretnekségek történetében: a 13. század elejét és a 14-15. század fordulóját. A konkrét beavatkozásokon túl - pl. az 1208-as keresztes hadjárat az albigensek ellen a magyar királyok hadjáratai a bogumilok ellen - főleg a kultusz területén találunk erre módot, s kettő irányú válaszadás indul meg. Az egyik az eucharisztia tanának erősítése, a másik a Mária-kultusz serkentése.

A szerzetesrendek vonatkozásában szempontunkból a korai alapítások közül a két legjelentősebb a ciszterciata-rend és a premontrei kanonokrend. A ciszterciaták Máriatisztelete közismert, hiszen minden templomukat Szűz Máriának szentelték; a Mária-kultusz nagy apostola

volt maga Szent Bernát is, kit második alapítójukként tartanak számon. A premonstrei kanonickrendnél Szent Norbert fő tevékenységül az Oltáriszentség és Mária-kultuszának erősítését jelölte meg. Közvetlen választnak fogható fel a kátharek fellépésére a 13. század eleji három nagy rendalapítás: a domonkosrendé /1216/, a ferenceseké /1223/ és a karmelitáké /1226/. Szent Domonkosról tudjuk, hogy rendjét az eremekség visszaszorítására alapítja, s ezt nemcsak a szó szoros értelmében végzik, hanem a veszélyeztetett tan erősítésével is. Erős Mária-kultuszuk legjobb bizonyítéka a rózsafüzér-imádság. Az Oltáriszentségről szóló himnuszok Aquinói Szent Tamás nevéhez fűződnek. Szent Ferenc rendjének kapcsolata e két kultuszhoz szintén nagyon szoros. Gondoljunk csak Szent Ferenc keresztcsodájára, Szent Klára csodájára az Oltáriszentséggel, vagy Szent Bonaventura Mária-, Oltáriszentség- és szenvedő Krisztus-himnuszaira. Végül a Karmelita rendet egyenesen Szűz Mária tiszteletének erősítésére alapítják. Talán még ide tartozik az ágostonos /1256/ és a szervita rend /Szűz Mária szolgálói/ alapítása is.

A 14-15. században nagy rendalapítások nincsenek. A már meglévő rendek fejtik ki tevékenységüket, viszont ez a korszak lesz a nagy rendi reformok időszeke. Például a bencés rend esetében 1336-ban XII. Benedek reformja, 1328-ban az olivetánusok, 1209-ben a pisai, 1414-ben a kensztanzi zsinat reformjai, 1273-ban a melki-reform, 1450 körül a bursfeldi unió és 1500 táján a magyar bencés kongregáció.

A második szál, amelyet megvizsgálunk, az ünnepek és a kultusz tanúsága. Természetesen nem a fő ünnepekről van szó, mert ezek az egyház gyökereihez nyúlnak vissza. Az e korban kialakult ünnepeket és a kultusz megcsulásait jól szemlélteti a következő táblázat:

Jézus szűz fűződő ünnepek és a kultusz módosulásai	Mária-ünnepek és a kultusz módosulásai
1215. IV. lateráni zsinat: Krisztus jelen van az Oltáriszentségben, kötelező a húsvéti gyónás	1090 körül Szűz Mária szom- batja . 12. század vége: Üdvözlégy Mária. 1212. Rózsafüzér -imádság
1264. Urnapja.	1250. Kisboldogasszony ünnepe.
1278. Körmenet az Oltári- szentséggel.	
13. század: Jézus Szíve- tisztelet gyökerei	
13-14. század fordulója: Keresztúti ájtatosság	
14-15. század: Krisztus kí- szenvedéséről való megemlékezés, "Humiliavit" és "Egre- dimini" misék.	1389: Sárlos Boldogasszony. 14. század vége: Márai bemuta- tása. 1412: Fájdalmas Szűz Társulata. 1413: Fájdalmas Péntek.
15. század eleje: Jézus neve	1478: Szepőlőtelen fogantatás.
15. század eleje: Kötelezővé teszik Virágvasárnap a passiót.	15. század: Havi Boldogasszony.
1413 Fájdalmas péntek.	

A harmadik szál - amint már említettük - a búcsújárások irá-
nyának változásában figyelhető meg, mely szoros kapcsolatot mutat
az új misztika megjelenésével. Mint láttuk, itt az eucharisztikus,
a Szentvér- és az Üdvöztető-búcsújárásokról van szó. Ezeket össze-
foglaló néven Szentvér-búcsújárásoknak nevezzük. Jelképes nyitá-

nyuk a bolsenai mise /1260 körül/. Egy cseh pap kételkedni kezdett abban, hogy kezei között az ostya valóban átváltozik-e. Mivel kételyeit eloszlatni nem tudta, elzarándokolt Rómába, a "hit forrásához". Innen visszatérőben egy kis olasz faluban, Bolsenában misézett, amikor véletlenül mise közben feldőlt a kehely, s korpórálén nem bor, hanem vérfolt mutatkozott. Szent Lajos legendája szerint ugyanezekben az években hasonló eset történt a francia király udvarában is. Szent Lajos Karácsony nyolcadán épp a szobájában volt, amikor udvari papja ferohant hozzá, és így szólt: Uram, királyom! gyere gyorsan a kápolnába, mert a pap keze között az ostya gyermek Jézussá változott, és a kis Jézus ott ül az oltáron, és mosolyogva néz mireánk. Szent Lajos erre azt mondta lelken-dező udvari papjának: menj csak vissza a kápolnába, folytassátok a misét, mondjátok meg a kis Jézusnak, hogy elég hite van a francia királynak ahhoz, hogy jelenések nélkül is elhiggye Jézus jelenlétét az Oltáriszentségben. Ezek az események egész Európában megindítják a legendaképződést. Ezt a hatalmas anyagot gyűjtötte össze és rendszerezte a már említett Bauerreiss, ki felhasználta a múlt században e témával foglalkozó P. Browe kutatási eredményeit is.

Bauerreiss megállapítja, hogy az általa megvizsgált legendák hasonló felépítésűek. Kiindulásuk általában az Oltáriszentség ellen elkövetett tiszteletlenség / gyakran zsidók részéről / vagy hitetlenség, amely csodálatos jelenséget vált ki. A megsértett isteni fölség bizonyítani igyekszik jelenlétét, kinyilatkoztatja magát, vagy szenvedésének jelét adja, hiszen az ostyát ért bántalmak az Üdvözítő szenvedései is. Ezután ünnepélyes körmenetben mennek érte, s a csoda helyén templom épül, ahová megindul a zarándoklás. Tehát szerkeze-

tileg e legendák három részre oszthatók: Az isteni fölség megbántása; csodálatos jelenség; kultusz kialakulása.

Problémaként vetődik fel, hogy hogyan jelentkezik e típus Magyarországon. Párhuzamosan az európaival, vagy később? Kónyi Mária e kegyhelyek megjelenését 1350 utánra teszi, s régebben mi is a 14. század második felére helyeztük. Elgondolkodtató azonban a Gyermek Jézus köntösének legendája, melynek cselekménye szinte egyidőben játszódik le a már idézett bolsenai misével és a Szent Lajos-csodával. Eszerint 1260 körül a királyné káplánja a visegrádi várkápolnában a misét végezte. Előre figyelmetetést kapott, hogy készítsen az oltárra egy kis köntöskét. Mise közben a pap kezei között az ostya a gyermek Jézussá változott, aki a köntöst magára öltötte, majd egy idő után levetette és visszaváltozott. A köntös további sorsa is ismert. Laszkarisz Mária odaadta egy keresztes lovagnak, aki ezt Kölnbe küldte. A köntöske bal ujjá azonban hazánkban maradt, és 1526-ig a Margit-szigeten tisztelték. Érdeemes odafigyelni Boldog Ilona legendájára is, amelyben ezt olvashatjuk: egy szelencében megmutatta az Úr csodálatos alakban lévő testét négy nővérnek. Közülük az egyik úgy látta, hogy húsvörösbe hajlik és tündököl, a másik úgy látta, mintha kisdéd lenne, a többiek, ketten, kissé vörösnek látták. Egyiküknek azt mondta: " Ez az úr teste, amelyet a pap keze megszentelt; az angyalok hozták az égből, és most elhozták nekem." Sőt a Margit-legenda is hasonló hatásokról tanúskodik: Némikoron imádkozik a Szent Kereszt oltára előtt a kertben; ... némikoron pedig áll vala az ablaknál, kiről nézik Krisztusnak szent testét nagy ájtatossággal és nagy sirelmakkal." Azt hisszük, ezek a példák amellet ta-

núskodnak, hogy Magyarországon egyidőben jelent meg e búcsújárási típus az európaival. A későbbi, a középkorban oly híres búcsújáróhelyek létrejöttéről szinte semmit sem tudunk, ezért nem lehet kizárni azt, hogy ezek gyökerei ide, az utolsó Árpádok idejére nyúlnak vissza. Emellett a Mária-tiszteletnél is kialakul egy sajátos formája, mely a barokk búcsújáráshoz fűzi a koraközépkorit, s szoros kapcsolatban van a Szentvér-búcsújárással: ez a Pieta-típusú búcsújárás. Magyarországon azonban ez csak a 15. század második felében jelentkezik, s a török hódítás korszakát fogja majd jellemezni igazán. Ezért itt ezekről nem szólunk.

Végezetül még egyszer összefoglaljuk a mondottakat.

Bauerreiss korszakokra osztotta fel a búcsújárásokat, s négy szakaszt különített el. Véleményünk szerint ez hibás, mert az általa felsorolt szakaszok egymás mellett élnek szinte napjainkig, ezért ezeket időhatárok közé szorítani, vagy egymás elé sorolni nem lehet. Ezért a Bauerreiss-féle felosztást átvéve, de nem korszaknak, hanem típusnak tekintve mi is négy részre osztjuk a búcsújárások történetét:

- 1; zarándoklatok és búcsújárások a szentek sírjaihoz;
- 2; Szentvér-búcsújárások;
- 3; Pieta-búcsújárások;
- 4; Mária-búcsújárások.

Az egyes típusok jellemzésére egy következő dolgozatban kerül majd sor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Tóth László: A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon, Századok, LXI-LXIII., 1927-28, 528-529. /Bibl./
- Er.Mangin, Indulgences /Dictionnaire de théologie catholique VI /2, Paris, 1923. 1594-1636/
- Nicolaus Paulus, Die Anfänge des Ablasses: Zeitschrift für kath. Theologie XXXIX. 1915. 193-230
- Romuald, Bauerreiss: Pie Jesu. München, 1931.
- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, Bp. 1940.
- Fraknói Vilmos: Magyarország összeköttetései a római Szent-székkal. Bp. 1901. II.
- Schermann Egyed: A búcsú. Bp. 1926. /Keresztény kis könyvtár/
- Bálint Sándor: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Bp. 1939.
- Borsa Gedeon: A török ellen Magyarországon hirdetett 1500.évi búcsú. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1960.
- Borsa Gedeon: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez, Magyar Könyvszemle, 1977. 213-221
- Nyelvemléktár. Régi magyar kódexek tára /Szerk: Volf György I-XV. Bp. 1874-1908.
- Valamint a fellelhető okmánytárak és rendtörténetek.

P.SZABÓ CSABA: NEMZETI ŐRHELYEN

/ A magyar vasutasság helye a századforduló társadalmában/

Az 1890-es évek elejére az államosítások utolsó nagy hullámával az egy-éges üzletvezetés, a belső átszervezések és az új tarifarendszer alkalmazása jól jövedelmező üzemmé tették a Magyar Államvasutat. 1891-ben már a fővonalak 84 %-a működött a MÁV irányítása alatt. Az állam megszabadult a magán-vasuttársaságok állandó pénzügyi követeléseitől, és annak ellenére, hogy a vasút-államosíták nagy mértékben növelték az államadóságokat, ezzel együtt az államháztartás korábbi ziláltságát is csökkentették.

A vasút a XIX. század végén is megtartotta kiemelkedő jelentőségét a magyar gazdasági élet működésében. A vasút töltötte be az egész korszak fejlődésében az egyik vezető szektor szerepét, s valóságos katalizátorként működött a nemzetgazdaságon belül. Vasútvonalaink kiépítése világviszonylatban is jó ütemben haladt, Magyarországon készültek Európa leggyorsabb és legerősebb gőzmozdonyai, ekkor épültek fel az ország impozáns - a legtöbb helyen a mai napig álló - modern pályaudvarai. Az uralkodó osztályok a vasutak fejlődését állandó figyelemmel kísérték, hiszen "az Államvasút oly mértékben belenyúlt az állam közgazdasági érdekeibe, oly szoros viszonyban volt az állami életnek minden anyagi és szellemi megnyilvánulásával, sőt magának az államnak bel- és külpolitikájával", /Szigeti, 1910/ hogy azt semmilyen kormány sem hagyhatta figyelmen kívül. A vasút az évek során egy fuvarozó vállalatból az államélet különleges faktorává vált.

De valójában különleges, egyedi üzem volt -e az államvasút? Dolgozói mennyiben képviseltek sajátos réteget a századelő társadalmában? Mennyi igazság van a kétségtelenül létező és máig ható egyenruhás mítosz mögött?

I.

Rendkívül fontos annak eldöntése, hogy milyen rétegek tartoznak vizsgálódásaink tárgykörébe. Ennek felszínes értelmezése rossz irányba terelheti a kutatásokat. Pontosán meg kell állapítani a vasutasság társadalmi határait. Egyes munkák - tévesen - a vasutasok közé sorolják a vasúti műhelyek munkásait, s ezzel olyan létszámviszonyokat konstruálnak, amelyekből messzemenő következtetéseket vonnak le a vasutasok osztályhelyzetére vonatkozóan. A műhelyek munkásai nem vasutasok voltak. A műhelyekben ipari munkások: lakatosok, vas- és fémmunkások, műszerészek, asztalosok dolgoztak, akiknek - meglévő vasutas kapcsolataik ellenére - egészen más problémákkal kellett megküzdeniük, mint alkalmazott társaiknak. Egyértelmű például, hogy a vasúti műhelymunkások 11 %-át alkotó asztalosok semmilyen körülmények között sem minősíthetjük vasutasoknak. Így válik világossá, hogy a népszámlálási statisztikák miatt közlik rendszeresen a vasúti műhelymunkásokra vonatkozó adatokat külön az "ipar" című szó alatt, s érthetőbbé válik a műhelymunkások közömbössége a vasutasok mozgalmával szemben. A vasutasság társadalmában elfoglalt helyzetét alapvetően a szállítási tevékenység anyagi szolgáltatás jellege határozza meg. Marx szavaival: "... a kitermelőiparon, a mezőgazdaságon és a feldolgozóiparon kívül létezik az anyagi termelésnek még egy ne-

gyedik területe, amely a kézművesüzem a manufaktúraüzem és a gépiüzem különböző fokain is áthalad; ez a helyváltoztatás ipara, akár embereket, akár árukat szállít. A termelőmunkának, azaz a bérnünkásnak a tőkéhez való viszonya itt pontosan ugyanaz, mint az anyagi termelés többi területén..."

Magyarországon az igen nagy létszámú vasutasság vertikálisan és horizontálisan is rendkívül széles határok közötti mozgott. Vasutas volt a váltóőr, az állomásfőnök és az igazgatótanács tagja is, munkájuk színtere a falusi kisállomásoktól kezdve a fővárosi pályaudvarokon át a nyíltvonalai őrházakig az ország minden része, a legkülönbözőbb beosztási helyeken. Nyilvánvaló, hogy nem lehet a vasutasságról mint homogén tömegről beszélni. A vasutasok társadalmi külön álló részekre tagolódva a polgári társadalom torz hasonmásának tekinthető. Az egyes csoportok között áthatolhatatlan válaszfalak emelkedtek. Egy vékony felső réteg egyértelműen az uralkodó osztályhoz tartozott, egy részük a középosztályhoz sorolható, míg a többi alkalmazott a tágan értelmezett közép-rétegek legalsó és a munkáscsapat határán elhelyezkedő sajátos csoportot képezett. Az alkalmazás minősége szerinti kimutatások közelítően megvilágítják a vasúti alkalmazottak társadalmi tagozódását, de a pontos réteghatárokat még nem tárják fel. A vasúti szolgálati szabályzat hivatalnoki, altiszt és szolgai beosztásokat különböztetett meg. Hivatalnoknak tekinthetjük a mérnököket, könyvelőket, fogalmazókat, a legkülönbözőbb helyeken dolgozó irodai alkalmazottakat, az állomásfőnököket, egyéb állomási előljárókat, forgalmi tiszteteket. Altisztnek minősültek a mozdonyvezetők, kalauzok, jegynyomdászok, a kisebb állomások előljárói, az irodai segédse-

személyzet stb. Minden egyéb vasúti alkalmazott: kocsirendezők, váltóőrök, mozdonyfűtők, fékezők, pályaőrök a szolga kategóriába tartoztak. A kormány minden évben elkészített, és nyomtatott formában is nyilvánosságra hozott jelentése a következő létszámviszonyokat állapította meg az 1900-as évben:

Igazgatási ág	Hivatalnok	Altiszt	Nő	Szolga
Általános igazgatás:	693	132	55	198
Pályafelügy. és karbantartó:	931	1153	4	6962
Forg. és ker.szolg.:	3931	6625	325	11486
Vonatmozg. és műhelyszolg.:	702	2604	-	3256
Anyag- és leltárkezelés:	262	212	-	104
Összesen:	6519	10726	384	22006
Összesen %-ban	16	27	1	56

A népszámlálási statisztikák tisztviselőkre és segédszemélyzetre osztották fel az alkalmazottakat. A segédszemélyzet kategorizálás itt a szolgálkat és az altisztek egy részét foglalta magában. E szerint 1890 és 1910 között a segédszemélyzet javára nagyarányú eltolódás következett be. 1890-ben a tisztviselők aránya 17,1 %, 1900-ban 12,5 %, 1910-ben már csak 10 %. A belső réteghatárok azonban nem estek pontosan egybe a rangfokozat szerinti csoportokkal, s ráadásul ezek a határok is folytonosan változtak, eltolódtak. A rangfokozati csoportok /hivatalnok - altiszt - szolga / egyes tagjai sokféle szempont alapján tartozhattak kategóriájuk alatti vagy fe-

letti rétegbe. Az alkalmazás minősége, a jövedelem, a származás, a tulajdonviszonyok és a környezet módosító tényezőként jelentkeztek. Mégis, ha egy szemléletes kép megrajzolása érdekében megkíséreljük a vasúti alkalmazottak megközelítő társadalmi réteghatárait felvázolni, akkor három - korábban már említett - különálló csoportról kell beszélnünk. A vasutasok legfelső vezetéséről, a dzsentri vezette közép-rétegről és az első két kategóriába nem sorolható vasutasokról.

A magánvasutak és a Magyar Királyi Államvasutak vezetését kevés ember tartotta kezében. Az idetartozók tevékenysége két fő területen oszlott meg. Nagyobb részük a központi intézményekben, az igazgatóságokon, kisebb részük az üzletvezetőségben, esetleg nagyobb állomások, műhelyek élén dolgozott. Többségük nemesi ranggal, királyi adományokkal, magas állami címekkel rendelkezett. Egy részük mint ősi nemesi család sarja nagybirtokos familiából került a vasúthoz /pl. gróf Bethlen István, későbbi miniszterelnök/, nagyobb részük azonban vasúti állásával együtt jutott nemességhez, birtokhoz. A MÁV bizonyos hivatali pozíciót elért vezetői automatikusan kapták a királytól a kinevezéseket, kitüntetésekét. Sokan rendelkeztek miniszteri tanácsosi, királyi belső titkos tanácsosi, bárói vagy grófi méltósággal. /Ludwigh Gyula, aki 1887-től 1909-ig a MÁV elnök-igazgatója volt, miniszteri tanácsosi rangot és főrendházi tagságot, helyettese, Marx János 1898-ban csákányi előnévvel nemességet kapott. A magánvasutak igazgatóságaiban szinte kizárólag bárók és grófok ültek. /Számos vezető főállása mellett közlekedési vállalatok, takarékpénztárak vezetésében rendelkezett érdekeltségekkel, részvénytársaságok irányításában vett részt, a

legkülönbözőbb közéleti funkciókat töltött be /a kaszinók vezetésétől kezdve az árvaházi gyűjtőakciók védnökségéig/. Emellett néhányan említhető földbirtokkal rendelkeztek. Az 1900-as adatok szerint 100-200 holddal 28 fő /+1 bérlő/ bírt, a 200-1000 holdasok száma 26 volt /+4 fő bérlő/ és két alkalmazott birtokolt 1000 holdon felüli földet /+1 bérelt/.

A magánvasutak vezetésében az irányítást a nagyburzsoázia és a nagybirtokos osztály közvetlen saját kezében összpontosította.

Ezzel szemben az államvasútnál szinte minden vezető alsóbb beosztású szolgálati helyekről indult végigjárva a vasúti számlétra magasabb fokait. Ennek következményeként a vezetők tisztában voltak beosztottaik problémáival, megismerték legalább a vasutasság felsőbb rétegeinek lét- és tudati viszonyait, s így persze könnyebben befolyásolhatták a vasutasság mozgalmait is.

A MÁV vezetősége - e 100-200 főből álló szűk réteg - mint az államapparátus része, az államhatalom közvetlen gyakorlója, ipari részvényeivel, földbirtokaival nyilvánvalóan az uralkodó osztály tagja volt. Ide tartozott az elnök-igazgató, 18-20 vasútigazgató, a MÁV Igazgatóság szak- és ügyosztályvezetői; az üzletvezetőségek, a forgalmi főnökségek, a legnagyobb pályaudvarok és fűtőházak, a főműhelyek vezetői és az összes MÁV-felügyelő a magánvasutak teljes igazgatósági tagságával együtt.

Az ún. középosztályba tartozóknak tekinthetjük az összes többi alacsonyabb beosztású hivatalnokot. A hivatalnoki állás betöltésének feltétele általában főgimnázium, főreáltanoda, kereskedelmi akadémia vagy ezekkel egyenlő rangban álló katonai intézet sikeres elvégzése volt. Ezen kívül a katonaköteleseknek a cs.kir.

hadseregben vagy a magyar királyi honvédség tényleges állományában a szolgálati időt le kellett tölteni, és tiszti vizsgát tenni. Az általános igazgatási területen dolgozók többségétől ügyvédi oklevelet vagy műszaki egyetemi végzettséget követeltek. Ezen előzetes feltételek megléte esetén, még minden munkakörre külön felvételi vizsgát kellett le rakni. E réteg tömörítő magva a vasúti hivatalokat elárasztó magyar dzsentrri volt. Az 1870-es évektől kezdve az állami hivatalokat megszállva tartó dzsentrri a vasúti állások iránt is érdeklődni kezdett. A megüresedett hivatalnoki, forgalmi tiszti helyeket vagyontalan, lecsúszott kis- és középbirtokosok le származottai foglalták el. Ez két fő következménnyel járt: egyik, hogy a szakmai színvonal ez időtől kezdve lassú de biztos süllyedésnek indult, a másik, hogy a konzervatív nacionalista eszmék hangsúlyozott szerepet kaptak a vasutas mozgalomban. Hanák Péter megfogalmazásában: a dzsentrri "alkotta a társadalmi közvetítő közeget, a fő áttételt a nagybirtokos-nagyfőkécs uralkodó osztályok és a középrétegek, részben a dolgozó osztályok között. Ő teremtette meg és képviselte - jórészt konzervatív tartalmú ellenzéki ségével - a közvéleményen uralkodó eszméket, melyek segítségével a középrétegek tényleges ellenzéki sége semlegesíthető, levezethető, s e rétegek zöme végsősoron az uralmi rendszer támaszául megnyerhető volt." /Hanák, 1962/ A felhígulás folyamatával párhuzamosan az egész réteg hasonult a dzsentrrihez, s részben a beolvadás is megtörtént. Ez a vasutas réteg azonban a rohamosan süllyedő dzsentrri legalsó szintjét képviselte. Az ide menekült dzsentrri elemek többsége föld nélküli "hétszilvafás", anyagi csődjük ellen utolsó mentevárként bukkant fel a vasúti állás. Jól mutatja ezt a földtulajdonos

vasúti hivatalnokok irreálisan alacsony száma. A földtulajdonos hivatalnokok többsége csupán ötven hold alatti földterülettel rendelkezett, de ez a "többség" is csak háromszáz-négyszáz embert jelentett. A dzscentri tisztviselő szemében azok voltak a "szalonképes" állások, amelyek valami módon összefüggtek a nemesi tisztviselői hagyományokkal, elsősorban tehát a közigazgatási jellegűek: az igazságügy, külügy, bizonyos mértékig a belügy, a földművelésügy. Távol állott a dzscentri gondolkodásmódjától a kereskedelemügy, s a legkevésbé úrinak, a maguk számára nem kívánatosnak a vasút, a posta, a takarékpénztár hivatalnoki posztjait tekintették. A vasútnál dolgozókat csak "úr-voltuk", úri összeköttetések különböztették meg a többi vasutastól. Az összekötő kapocs, amely a dzscentri és a hozzá hasonló dzsentróid elemeket egyesítette, a külsőségekben megnyilvánuló hazafiaskodás, a földbirtok tisztellete, a szocializmus gyűlölete és egy közös tipikus életforma kialakítása /cigányzene, kártyacsata, párbaj, adósság, stb./. A dzsentrin kívüli elemek, a be nem fogadottak is mércének tekintették, a maguk körében utánozták a dzscentri szellemű hivatalnokokat. Így az illetménytáblázatot alapul véve - az I-II. osztályú altisztek egy része is az erősödő dzscentri-befolyás alatt állt. Ide tartoznak a kisebb állomások, fűtőházak előljárói, egyes mozdonyvezetők, mozdonyfelvigyázók, főkalauzok, művezetők és a legkülönbélebb irodai dolgozók. E csoport hivatalnok társaival együtt a vasutas középrétegeket alkotta, amely lassan az egész vasutastársadalomban hangadó, irányító szerepet vállalt.

Különleges helyzetben volt az alkalmazottak alsó rétege. Az altisztek és a szolgák többsége ide tartozott. Az altiszteknek a

középiskola alsóbb osztályaival, beosztásuknak megfelelő szakképzettséggel és vasúti szakvizsgával kellett rendelkezniük, míg a szolgák alkalmazásának feltétele a megfelelő vasúti szakvizsgák eredményes letétele mellett a tökéletes írni-olvasni tudás és a számtan alapfogalmainak ismerete.

A XIX. század második felében megkezdődött a parasztság felbomlási folyamata. Egyre nagyobb paraszti tömegek igyekeztek a városokba települni és az ipar különböző területein munkát vállalni. Ekkor kezdődött meg a közszolgálati pályák alacsonyabb szintjeinek meghódítása. A csendőrség, a rendőrség, posta, államhivatalok mellett a vasutak is első számú célpontjaivá váltak a munkát kereső parasztnak. A vasútüzem egyre jelentősebbé válásával a gyorsan növekvő létszámgényeket túlnyomórészt a paraszti rétegek elégítették ki. A vasút minden téren magas igényeket támasztott alkalmazottaival szemben, de kezdetben osztályszempontok nem befolyásolták a felvételi kérelmek elbírálásában. Így elvileg a parasztság minden rétegének lehetősége volt a vasútnál munkát vállalni.

Az alkalmazást nyert egyszerű emberek különleges helyzetbe, környezetbe kerültek. Egycsapásra irigyelt, kiváltságos réteg tagjaivá váltak. Az itt töltött évek múlásával növekedett általános ismeretanyaguk, szélesebb lett látókörük, egyre inkább önálló gondolkodásmódjuk. Tudati fejlődésüket a korabeli magyar társadalom ellentmondásai, s a velük összefüggő, bennük fejlődő vasúti üzem sajátos kihívásai alakították. Ez a tudatvilág hamisította meg évtizedeken keresztül a vasutasok valódi társadalmi helyzetét, s jelölte ki hosszú időre a vasutasság társadalmi-politikai mozgásterét. Mivel a

feudális társadalom szerkezetének erős maradványai fennmaradtak, s ezek az új polgári struktúrával benyolult módon összefonódva, részben egybeolvadva jelen voltak az élet minden területén, ezért:

- a vasutas-társadalomban is hasonló folyamatok lezajlása mellett a "kettős struktúra" valós fogalomná lett;
- a legalsó rétegek tényleges osztályhelyzetét az állam mesterséges intézkedései még inkább elhomályosították;
- a vasutasok "egységesítésére" való törekvések eredményt tudtak felmutatni, a dzsentri-befolyás szélesedett;
- az alsó rétegek kizsákmányoltsága fokozódott, viszont az ország dolgozói szemében társadalmi presztizsük folyamatosan emelkedett, így osztályhelyzetük és társadalmi pozíciójuk között egyre nőtt a távolság.

Ha megvizsgáljuk a vasúti segédszemélyzet földbirtokviszonyait, a törpe- és kisbirtokosok nagy száma tűnik fel azonnal. 1 hold alatti területtel 2500-an, 1-5 hold közötti területtel több mint 3000-en, 5-50 holddal 1000 alkalmazott rendelkezett. Ezt a számot tovább növeli a statisztikában nem szereplő háttáji veteményessel, gyümölcsös-szel bíró kis egzisztenciák száma. A pályasírok például a vasút mellett szabadon lévő területet - a MÁV engedélyével - megművelhették, így családjaik gyakorlatilag önellátóvá váltak.

Ha a közlekedési dolgozók írni-olvasni tudását bemutató számarányokat összevetjük az országos mutatókkal, igen jó eredményt kapunk. 100 keresőre - 1900-ban - 87 írni-olvasni tudó jutott. A MÁV-ra hasonló adat nem áll rendelkezésünkre, de a felvétel minimális feltételeiben szereplő írni-olvasni tudás megkövetelése azt jelenti, hogy az államvasúti alkalmazottak körében analfabétizmusról gyakorlatilag nem beszélhetünk. Az életkörülmények alakulását az el-

tartottak száma döntően befolyásolja. Ebben a tekintetben különösen kedvezőtlen volt a helyzet a közlekedési személyzet körében: az 1900-as adatok szerint a közlekedési dolgozóknál 100 keresőre 224 eltartott jutott. Összehasonlításképpen ez az arány a kereskedelem-ben dolgozóknál 100/50, az ipari munkásoknál 100/77, míg a napszámosoknál 100/117.

A vasutasok alsó rétegébe az altisztek egy része és a szolgák egész személyi állománya tartozott. Mind az altiszt, mind a szolga elnevezés megtévesztő. A magyar társadalomban az altiszt és a szolga kategorizálás egészen más jelentett, mint a vasútnál. A vasútüzem egyes szakágaiban foglalkoztatott szolgák, altisztek nem voltak azonosak az állami közigazgatás, a bíróság, a fegyveres testületek vagy egyéb hivatalok szolgálival, altisztjeivel, bár azonos kategóriába sorolták őket. A Magyarország Története szerint "az altiszt munkáját az alacsony szintű ügykezelés, adminisztráció és a szakképzetlen fizikai munka - kézbesítés, takarítás, egyszerűbb javítások - kombinációja" jellemzi. Ez az állítás nyilvánvalóan tarthatatlan a vasúti alkalmazottakra nézve. A vasúti szolgáknak csupán 4-5 %-a végzett hivatalos hivatalszolgai tevékenységet, az altisztek 3-3,5 %-a volt műhelyi művezető, s csak 8-9 %-uk dolgozott iroda-altisztként. A szolgák, altisztek 85-90 %-a - magas szintű szakmai ismereteket megkövetelő - sajátos vasútüzemi feladatokat látott el.

II.

Egyértelműen le kell szögezni, hogy a vasutasok sohasem alkottak zárt egységet a társadalmon belül, de fontos hangsúlyozni azt is, hogy bizonyos mértékig más tényezők hatottak fejlődésére, mint a társadalom többi rétegében. Ha az "állam az államban" közkeletű

meghatározást fenntartásokkal is kell kezelnünk, azért nem szabad lebecsülni az államvasút eredeti vonásait, amelyek közvetlenül formálták személyzetének tudati tényezőit is. Az sem elfogadható, ha részigazságokból általános következtetéseket vonunk le. Így erősen megkérdőjelezhető az a nézet, miszerint a vasutasok mozgalmait egyértelműen munkásmozgalmunk történetéhez kellene sorolnunk, s a vasutasok nagy része kezdettől fogva a munkásosztály derékhadához tartoznék. Ugyanígy elfogadhatatlan az a törekvés, amely a vasutasokat egységes reakciós tömbként kívánja ábrázolni. A helyes képet csak a korabeli Magyarország sajátos társadalmi, politikai képletébe behelyettesítve kaphatjuk meg.

Az államhatalomnak olyan érdekei fűződtek a közlekedés teljes birtoklásához és zökkenőmentes működéséhez, amelyek végül a vasúti dolgozók társadalmán belüli megkülönböztetését, kiemelését tették szükségessé. Első helyen kell megemlíteni a nyugdíjintézetet és a segélyegyleteket. Az állami alkalmazottak legirigyletbb kiváltsága a nyugdíjrendszer volt. 1870. április 1-én alakult meg a MÁV nyugdíjintézete, amelynek minden 35 évnél fiatalabb, nem gyógyíthatatlan betegségben szenvedő alkalmazott tagja lehetett, sőt számukra a belépés kötelező volt. A belépés feltétele, hogy az alkalmazott évi fizetésének 22 %-át - 8 havi részletben - és bármikori fizetésemelésének 50 %-át - 12 havi részletben - a nyugdíjalapba befizesse. Ezután fizetésének 3 %-át folyamatosan nyugdíjra kellett fizetnie. A nyugdíjalapot növelte a vasutasokra kiszabott pénzűrságok összege és a különböző forrásokból származó adományok, pénzfelajánlások. Ennek ellentételeként, ha egy vasutas 36 évi tagsággal rendelkezett, évi fizetésével egyenlő nyugdíjban részesült, amely még ezután tovább emelkedhetett.

Az első vasutas segélyegylet 1876-ban alakult az "Első Magyarországi Összes Vasúti Alkalmazott Személyzet Önszegélyező és Segélyegylete" néven. 1895-ben nevüket MÁV Takarékos és Segélyszövetkezet-re változtatták. 1900-tól ösztöndíjat létesítettek özvegyek és árvák segélyezésére, s az ugyanez évből származó kimutató szerint az egylet már 6237 taggal rendelkezett.

1870-ben megszervezték az állandó vasúti pályaeorvosi intézményt és vele párhuzamosan megindult a betegsegélyező pénztár működése is. 1883-ban beszerezték az első mentőkocsikat, s a mentőszemélyzet kiképzése is elkezdődött. 1878-ban jött létre a "MÁV Alkalmazottak Rudolf Trónörökös Egyesülete", amely felett Rudolf Habsburg trónörökös vállalt védnökséget. Az egyesület segélyeket, jogvédelmet biztosított tagjainak, karácsonyi ajándékokat, tanulmányi ösztöndíjat és egyéb juttatásokat családtagjaiknak. 1894-ben az "Utazószemélyzet Jótékonyági és Közművelődési Egyesülete" csatlakozott a vasúti segélyegyletek sorába.

Elsősorban felsőbb vasutas rétegek számára hozták létre a "Vasutas- és Hajózási Club"-ot /1898/, amelynek kaszinó jellegű központjában személyi-szervezeti kérdések voltak porondon. A nyugdíjpénztár, a sorra alakuló segélyegyletek olyan jóléti intézményrendszer alakítottak ki, amely korát értizedekkel megelőzve példa nélkül állott a magyar társadalomban. A fejlődés olyan szintre jutott, hogy már a sajátos érdekeket megfogalmazó rétegszervezetek is megjelentek. A minden téren nagy aktivitást kifejtő mozdonyvezetők 1881-ben megalakították az "Első Magyar Mozdonyvezetők Központi Segélyegyletét". A szervezet a felfüggesztett tagoknak segélyt és ingyenes jogi védelmet biztosított. 1883-ban a jóléti intézményrendszer új összetevővel gyarapodott. Létrehozták a MÁV Konzum Szövetkezetet,

amely a vasutas dolgozók árubeszerzési gondjait kívánta megoldani. A 3 árudával induló vállalkozás a századfordulóra közel 100 boltot számláló kereskedelmi hálózattá nőtte ki magát. A MÁV fogyasztási szövetkezet készleteiből kedvezményes áron árusított az alkalmazottaknak. A belépés feltétele 10 Ft üzletrész megvásárlása volt, amely 6 %-ig terjedő kamatot biztosított a tagoknak.

A századfordulóra kialakult a MÁV iskolahálózata. Magyarországon közel 30, Horvátországban 11 - kizárólag magyar nyelvű - elemi és középiskolát támogatott az államvasút. A tisztképző intézet megalapításával a magasszintű, komplex vasúti szakemberképzés feltételei is létrejöttek. Ezzel párhuzamosan kiépültek a vasutas művelődés alapvető intézményi keretei. A 80-as évektől kezdve gomba módra szaporodtak a nemzeti szellemű altiszti körök, dalegyletek, olvasókörök, kaszinók, klubok.

A fegyelem és rend biztosítására a polgári viszonyok között különleges szervezeti rendszer szolgált. A kölcsönös függések bonyolult rendszere, a fél-katonai szolgálati szabályzat két fő eredménnyel járt. Egyrészt az alkalmazottak életvitelébe észrevétlenül beépült a felsőbbtség ösztönös tisztelete, másrészt az igen kemény szolgálati kötelek egységes viselkedésmódot, elveket, szokásokat, ún. vasutas szellemet hoztak létre, amely akkoriban szinte példa nélkül állva közelített egymástól távol álló társadalmi csoportokat. A MÁV vezetősége teljes felügyeletet kívánt a vasutasok munkán kívüli tevékenységein is. Nemcsak az önálló politikai szereplést tiltották, de alkalmazottaik magánéletébe is beavatkoztak, a vasutasok egész személyiségét a MÁV szolgálatába kívánták állítani. A vasuti alkalmazottak bármikor áthelyezhetőek voltak, nősülésüket először előljáróiknak kellett bejelenteniük, sőt a szolgálati szabályzat kimondta, hogy "minden alkalmazott köteles a magánéletben tisztességes és állásá-

nak megfelelő magaviseletet tanúsítani. Az intézeten kívül álló képviselői testületekben az alkalmazottak tisztségeket csak az elnök-igazgató engedélyével vállalhatnak. . . . Az alkalmazottak körében bármilyenü egylet alakításához az elnök-igazgató előzetes engedélye szükséges; az alapszabályok illetékes helyen való megerősítése pedig rendes szolgálati úton az igazgatóság közvetítése mellett kérelmezendő." A sorozatos intézkedések annak elérésére, hogy a vasutaságot elzárják a közéleti szerepléstől, mégsem jártak sikerrel.

A vasutasok összeköttetést tudtak teremteni a politikai élet lényeges faktoraival.

A legszorosabb együttműködés a 48-as Függetlenségi Párttal alakult ki. A párt és a vasúti alkalmazottak között természetes kapcsolatot biztosított a hangadó dzsentri réteg. Főként erre építették "vasúti politikájukat" a függetlenségiek. A párt egyes vasutas követelések felkarolásával adott esetben a vasutaság egész tömegét képes volt maga mellé állítani, tömegbázisát a dolgozó osztályok körében is jelentősen szélesíteni. Nem lebecsülhető körülmény, hogy a vasutas hivatalnokok képviselésével közvetve az egész tisztveselő karra hatást tudtak gyakorolni. A vasutasok szavazatai is igen fontosak voltak a Függetlenségi Párt számára. A Kúria egy döntése szerint a vasutas jogilag közhivatalnoknak tekinthető, tehát már az 1000 koronás fizetéssel bíró részük szavazati joggal rendelkezett. Ez lényegesen kibővítette a szavazatra jogosult vasutasok körét. Azt jelentette, hogy a hivatalnokok mellett az altisztek egy része is szavazhatott, s ez már nem elhanyagolható erőt képezett a választásra jogosultak szűk táborában.

A Vázsonyi vezette Demokrata Párt - a Függetlenségi Párt egyetlen számottevő vetélytársaként - elsősorban a budapesti vasutasok között

tudta befolyását növelni. A Demokrata Párt sikerében a fő érdem személyesen Vázsonyi Vilmosé volt, aki megkülönböztetett érdeklődéssel fordult a vasutasok felé. Bizonyára szerepe volt ebben annak, hogy bátyja Vázsonyi Jenő magas beosztású vasúti hivatalnokként delgozott /1906-ban vasúti és hajózási főfelügyelő, 1914-től MÁV-igazgató, majd 1918-tól a MÁV elnök-igazgatója lett/. 1901-től, amikor Vázsonyit országgyűlési képviselővé választták, a Demokrata-kör a vasutas hivatalnokok fő politikai gyülekező helyévé vált.

Az évtizedek óta korrányon lévő Szabadelvű Párt szélesebb vasutas tömegeket nem tudott maga mögé állítani. A Szabadelvű Párt napi politikáját csupán egy kis csoport támogatta; kizárólag azok, akik az államapparátussal közvetlen összeköttetésben voltak: vezető pozícióban lévő vasúti szakemberek és a magasabb előljáróság tagjai voltak szabadelvűek, szimpatizáltak a párt politikájával.

Ekkoriban már jelentős ellenzéki pártnak számított a Néppárt, amely minden modern eszközzel felvértezve igyekezett magának tömegbázist teremteni. Nem kevés sikerrel. 1894-től, a párt alakulásától kezdve - elsősorban a nagybirtok, a klérus, de a konzervatív kispolgári, paraszti rétegek képviselőjeként is - a század elejére modern tömegpárttá nőtte ki magát. A konzervatív-katolikus ideológia a dunántúli vasutasok körében kedvező fogadtatásra talált. Egyes vallásos érzelmű hivatalnokok és nagyobb számban szavazati joggal nem rendelkező, paraszti származású katolikus vasúti alkalmazottak alkották a párt szűk, dunántúli vasutas bázisát.

Az SZDP és a MÁV kapcsolatainak nem annyira nagyságukban, mint inkább hiányukban rejlett jelentőségük. A Szociáldemokrata

Párt az 1900-as évek elejéig gyakorlatilag nem tudott behatolni a vasutasok közé. Politikai munkájuk eredményei viszont a vasúti műhelymunkások körében bizonyos tekintélyt teremtettek számukra. Az SZDP ezt a kapcsolatot kívánta felhasználni a kinevezett alkalmazottak megnyerésére. A MÁV igazgatóság azonban mindent megtett, hogy a vasúti műhelyek ne váljanak a szocialisták bázisává. A kilencvenes évekig ez jórészt sikerült is. Néhány elszigetelt próbálkozástól eltekintve átütő szociáldemokrata sikerről ekkor nem beszélhetünk. A századelőn a gazdasági válság után megváltozott a helyzet: egyre több munkás lépett kapcsolatba az SZDP-vel. 1903 júliusában a Szociáldemokrata Párt nyilvános ülést szervezett a vasúti műhelymunkások számára. A gyűlés elnöke Teszársz Károly a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének elnöke volt, s részt vett Bakonyi Dezső a szociáldemokrata pártvezetőség tagja is. Az SZDP és a műhelyek között ezután állandósult a kapcsolat. Az 1904-es vasutas sztrájkot megelőzően az SZDP-nek ugyan sikerült megszilárdítani befolyását a vasúti műhelyekben, de a kinevezett alkalmazottak egyelőre mereven elzárkóztak közeledésüktől.

Az államvasút személyzete még egy - osztályadalmi viszonylatban is - nagy jelentőségű feladatot teljesített. Az évek múlásával a magyar nemzeti eszme képviselője, terjesztője észrevétlenül a MÁV egyik alapvető funkciójává vált. A kormányzati körök hamar felismerték a vasutban rejlő lehetőségeket. Első lépésként a túlnyomórészt német és cseh nemzetiségű személyi állományt igyekeztek kicserélni magyar vasutasokkal. A magyarosítási politika egy 1872-ben hozott rendelet alapján kezdődött, amely leszögezte: "Magyarországon az állam hivatalos nyelve a magyar lévén, s az utazóközönség túlnyomó

része is e nyelvet használván, mindazon vasúti és hajózási vállalatok, melyek ezen ország területén az állami támogatása mellett közlekedési üzletet folytatnak... a hatóságokkal, a közönséggel és saját közegekkel való érintkezéseikben az ország hivatalos nyelvét kell, hogy használják." /Rendeletek Tára, 1872/

Az egész országot átfogó szervezeti rendszer, a szűn magyar alkalmazotti állomány, a dzsentri elemek növekvő befolyása szinte predesztinálta a vasutat arra, hogy az ország legtávolabbi zugában is a nemzeti eszme őrhelyeként működjön.

A század első éveiben fejeződtek be azok a folyamatok, amelyek a következő évtizedekben meghatározták a vasutasság társadalmi arculatát és idővel kialakították a - bevezetésben már említett - vasutas mítoszt. Az egyik legbenyolultabb probléma a magyar vasutasok szerepének tisztázása XX. századi történelmünkben. Ehhez azonban elengedhetetlen a megfelelő alap kutatások elvégzése, fogalma, kategóriák pontosítása, a főbb politikai összefüggések feltárása és végezetül egy nagyobb összefoglaló munka megírása. Ezek birtokában pedig bizony remélhetjük, hogy századunk magyar társadalomrajza egy újabb ecsetvonással gazdagodik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Szigeti János: A vasúti alkalmazottak elméleti és gyakorlati képzése, 1910.
2. Tominác József: Magyar szent korona országainak vasútai 1845-1904.
3. Földi Tamás: A magyarországi vasútépítés a külföldi nagytőke profitferrása 1867-1900. /Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867-1918./ Bp. 1956.

4. A Magyar Királyi Államvasutak állapotáról és üzleti eredményeiről szóló jelentés 1900-1904.
5. Szerényi József : A Vasutas Biztosító Egyesület története 1876-1976. Bp. 1976.
6. Kiss János: Jóléti intézmények a vasutaknál. Bp. 1910.
7. Miklós Imre: A magyar vasutasság oknyomozó történelme. Vác,1937.
8. Udvarhelyi Dénes - Pallaga Pál: A vasúti tisztképzés története 1887-1962.
9. Szpirulisz Ildikó: A vasutas dolgozók társadalmi helyzete. 1972.
10. Edvi Illés Aladár: A vasút és az ipar. Bp. 1910.
11. Sándor Pál: A XIX.sz. végi agrárválság Magyarországon. Bp. 1958.
12. Szabolcsy Antal: A vasutak igazgatása és szolgálati szervezete. Bp. 1910.

Módszertan

BÁRDI NÁNDOR - BELLAVICS ISTVÁN :

TÖRTÉNELEM SPANYOLCSIZMÁBAN

1984-ben jelent meg a bukaresti Kriterion kiadónál " A független és egységes nemzeti államok kialakulása Közép- és Délkelet-Európában /1821-1923/" című könyv Viorica Moisuc és Ion Calafeteanu összeállításában / a könyv először román nyelven jelent meg 1979-ben/.

E munka az első kísérlet a román történetírásban arra, hogy felvázolja azt a folyamatot, amely során Közép- és Délkelet-Európában az "egységes nemzetállamok" létrejöttek. Természetesen nem minden előzmény nélkül született meg ez a munka. A román történetírásnak már korábban is központi kérdése volt a nemzet, a nemzeti egység, az egyesülés létrejöttének folyamata. E munkák jellemzői a nemzeti egyesülés és a területi egyesülés fogalmának azonosítása /a regionális különbségek figyelembevétele nélkül /, a társadalmi integráció problémájának háttérbe szorítása, illetve egyes esetekben teljes elhanyagolása. Az általunk vizsgált tanulmányok többségében is fellelhetők e szemléleti hiányosságok. Éppen ezért a legfontosabb feladatunknak tartjuk a fentebb említett munkán keresztül rámutatni e szemlélet módszertani buktatóira,

ellentmondásaira /a magyar történetírás által vitatott konkrét kérdésekben, mint pl. a dáko-román elmélet, nem térünk ki, hiszen elsősorban módszertani elemzésre törekszünk/. A Kriterion könyvkiadó ajánló soraiban ez áll: "a szerzők a dialektikus és történelmi materializmus fényében elemzik az Európa e térségében a XIX. században és a XX. század elején végmebent bonyolult társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat." A kötetet Viorica Moisuc előszava vezeti be. Szerinte a nemzetiségi elv a XVIII. századtól fokozottan a világtörténelem rendező elvévé vált. "A nemzetiségi elv mélyen gyökerezik a múltban", s ebből következik, hogy egyes népek "egyniségüknek megfelelő államokat hoznak létre, körülhatárolt területtel, amelyek a történelem folyamán önálló egységekként jelennek meg és bontakoznak ki." /5.o./ Ezek a keretek jelentik az ott élő népek számára a hazát, ami a terület megőrzésében és megvédésében nyilvánul meg, amely a hazafiság ősrégi formája. Ebből adódik az, hogy "a románoknál az államnak már kétezer éves múltja van." /5.o./ A Közép- és Délkelet-Európában a középkor folyamán kialakult nemzeti államkeretek léte a nagy birodalmak érdekeibe ütközött. A szerző szerint a térség legnagyobb problémája, hogy a nagyhatalmak érdekei miatt az ún. nemzetiségi elv a XIX-XX. századig nem tudott tiszta formában érvényesülni. A XIX. század végén és a XX. század elején a Közép- és Délkelet-Európában fennálló, robbanásig feszült politikai helyzet nem a balkáni népek közötti ellentéteknek, hanem egyrészt az említett népek és országok általános érdekei, és másrészt az imperialista nagyhatalmak közötti ellentéteknek volt tulajdonítható. /10.o./ Az első világháború vége jelentette e térségben a nemzetiségi elv maradéktalan érvényesülését. "Döntő és jellemző

vonás, hogy az 1918-ban hozott valamennyi önrendelkezési és egyesülési határozatnak népszavazási jellege volt, valamennyi össznemzeti akaratból született, vagyis a nemzetek fejlődésének törvényszerű eredményeként jött létre... A párizsi békekonferencia csak befejezett tényeket szentesített, amikor a nemzetek határozatának nemzetközi jogi elismerést adott". /12.o./

Az előbbieken bemutatott általános bevezetővel szemben három ponton nem értünk egyet:

1. A szerző a nemzet és az állam /ill. nemzetállam/ kategóriáját nem mint történelmi produktumot kezeli, hanem úgy gondolja, hogy egy nép mindig "egyéniségének megfelelő" államot hoz létre. Ezzel arra enged következtetni, hogy a nép a priori "történelmen kívüli" tulajdonságokkal rendelkezik, ebből következik, hogy a nép fogalmát a nemzetével keverve misztikus differenciálatlan delognak tekintti. Ehhez egy történelmi időben mindvégig állandó, az egész népre jellemző közös tudatot rendel. Ebben a felfogásban a "nép" immanens tulajdonsága az "államalkotás", a nemzeti állam létrehozása. Véleményünk szerint ez a nép /nemzet koncepció nem lép túl azon a XIX. század romantikus történelemszemléletén, amelynek a lényege - Szűcs Jenő idézve - így foglalható össze: "A 19. sz. elején egész Európában az ősi "organikus" nemzet modelljére volt szükség, amely nem valami ferradalmi, politikai aktusból vezethető le, hanem a természet és a történelem a priori vagy legalábbis igen ősi jelensége, amelyet lényegében változatlan tényezők alkotnak és sajátos önmagára érvényes törvények határoznak meg, e tényezők és törvények egyszersmind determinálják, s kell, hogy determinálják az így felfogott nemzeti közösség valamennyi tagját." /

2. A fentiekből adódóan felmerül a kérdés: ha valóban adott egy népnek az a tulajdonsága, hogy - homogénitását megőrizve - államát saját erejéből létrehozza, erre miért csak a XX. században került sor? Moisiuc ennek okát kizárólagosan és közvetlenül abban látja, hogy a nagyhatalmak elnyomó politikát folytatnak. Természetesen a nagyhatalmi elnyomás szerepét, jelentőségét nem lehet letagadni ebben a térségben. Ez azonban - ezt bizonyítják a történelmi kutatások - egy sor gazdaság- és társadalomtörténeti tényezőn keresztül jelentkezik, a térség sajátos feudalizálódásával együtt, mintegy ezt erősítve. A szerző nem néz szembe az európai történelmi fejlődés regionális különbségeivel sem. Azzal pl., hogy Nyugat-Európában legkorábban létrejövő nemzetállamok esetében a polgárságnak a meglévő nemzeti kereteket kellett "csak" demokratizált tömegérzelmeik erejével birtokba venni. Ezzel szemben Közép- és Délkelet-Európában, amint Bibó I. megállapította; "az új nemzeti mozgalmak elsősorban a régi kereteket akarták szétszedni, de szembe kellett nézniük azzal, hogy a modern állami, nemzeti szervezet kiépítését senki nem végezte el számukra a XVII-XVIII. században" /az állami apparátus megteremtése, gazdasági szervezetek létrehozása, politikai kultúra fejlesztése stb./ . A nyugat-európaiól eltérő, gyenge, főleg idegen etnikumukból álló polgári rétege nem töltötte be integráló szerepét a társadalmi struktúrában. Nem tudták megdönteni a "retrográd osztályok" azon monopóliumát, miszerint ezek jogilag és gazdasági pozíciójuknál fogva a nemzet egészével azonosították magukat. Így a "nemzetből kizárt társadalom" későbbi beépülését a "nemzetbe" nem követte a retrográd uralkodó osztályok funkcióvesztése, sőt a "beépülő" társadalmi csoportok hasonultak hozzájuk / ezt a terz szerkezetet majd csak a XX. század elején megerősödő

munkás és agrármecsgalmak kezdik feszegetni/.

Közép- és Délkelet-Európában, a nemzetállamok hiányában, nem egy állami, hanem egy nyelvi-kulturális nacionalizmus alakult ki, amelyet leghatásosabban a nemesség, majd a középrétegek tudtak képviselni /lásd a lengyel és a magyar nacionalizmus történetét/. Elsőrendű érdekük a saját rendi előjogaik és nem a társadalom demokratizálódása volt. Így került szembe a nemzeti függetlenség - amit rendi előjogaik érdekében védtek - és a demokratikus változás kérdése. Ez a helyzet hozta létre a nacionalizmus azon anti-demokratikus válfaját, amelyben a "közösség szabadsága nem járt együtt az egyes egyén felszabadulásával" /Bibó István/. Az ilyen társadalmak / agrár társadalmak/ integrációja kulturális hagyományokon és szokásokon nyugodott, míg a modern /ipari/ nemzetállamok integrációja strukturális funkcionális jellegű és integrációs alapelve a szerkezetileg elkülönült társadalmi egységek "organikus szolidaritása" / Max Weber/. Az előbb említett társadalmak fejlődési modelljében legitimitációs alapként a hagyományok és a szokások szolgálnak, míg a másokban az ún. ésszerűség törvényesíti a társadalmi döntéseket. Ez utóbbi állapot létrejötté azonban elképzelhetetlen nemzeti polgárság, polgárosodás nélkül. E réteg hiányos fejlődése pedig "zavart" okoz mind a gazdaság, mind a társadalom szféráiban. Az előszóban még utalásszerűen sincsenek ezek a kérdéskörök említve.

3. A szerző egydimenziós látásmódjára utal a Párizs környéki békeszerződésekről alkotott véleménye is . A békeszerződések dokumentumai és az erről szóló igényes szakirodalom / pl. Ormos Mária : Padovától Trianonig c. munkája/ a szerzővel ellentétes megállapításokat tár fel. Ennek az egyoldalú beállításnak mond ellent

egyébkén e könyv egyik tanulmánya is, ahol idézik a Főhaditanács 1919. 1.22-i jegyzőkönyvi feljegyzését, miszerint a "kis nemzetekkel csak konzultálni kell, amikor az ő érdekeik forognak kockán" /97.o./ . A kis államok kiszolgáltatottsága miatt épp az akkori román kormány tiltakozott a tárgyalásokon.

A konferencia döntéseiben súlyosan esett latba Franciaország politikai érdekelttsége a térségben, a Szovjetunió létrejötte és Németország elszigetelésének terve.

Az önálló nemzetállamok kérdését egyébként sem lehet külpolitikai, diplomáciatörténeti problémák körére szűkíteni. Nem lehet megkerülni az adott országok belső gazdasági, társadalmi viszonyait sem.

Az előszóbból hiányoljuk azoknak a történelmi tényezőknek az ismertetését, melyek a tárgyalt térség országainak fejlődési hasonlóságaira és különbözőségére utalnak. /Hasonlóság alatt értjük pl. a térség hasonló feudalizációját és polgárosodását . Különbségekre példa az egyes országok, vidékek eltérő ütemű kapitalizációja, a társadalmi szerkezet különbözőségei, balkáni csonka társadalmak stb./ Ezen országok együttes tárgyalásának - az előszóbból és a kötet többi tanulmányaiból kiindulva - indoklásaként két okot tudunk kiemelni: 1. a földrajzi helyzet; 2. mindegyikük szenvedte valamelyik nagyhatalom elnyomását /még az ausztriai németek is, hiszen a bircdalem "nem volt az övék"/ ami akadályozta e népek "egyéniségének" megfelelő kibontakozását.

Ebből a felfogásból származik véleményünk szerint az is, hogy a kötet egyes tanulmányaiból hiányzik az összehasonlító módszer használata, vagyis a vizsgált országok fejlődését a környező országok fejlődésével egy esetben sem állítják párhuzamba a kötet szerzői. / Így ala-

kul ki az a furcsa helyzet, hogy a régió országai - legalábbis ezekben a tanulmányokban - elszigetelten vívják nemzeti küzdelmeiket a külső, de mindig nagyhatalmi "behatolás ellen"!

Az összekötő kapocs az országok között nem a térség - oly sok esetben nemzeti határokat túllépő - történelmének eseményei, hanem inkább a román fejedelemségeknek, Romániának, a román népnek e térségben játszott - és a szerzők által túlhangsúlyozott - pozitív szerepe.

A bevezető elméleti tanulmány után az egyes fejezetek egy-egy ország /Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Görögország, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Törökország/ történetével foglalkoznak, a nemzeti mozgalmak fejlődésére helyezve a hangsúlyt.

Továbbiakban az egyes országokról szóló tanulmányokban érvényesülő /vagy nem érvényesülő/ történelemkutatói módszerekre szeretnénk felhívni olvasóink figyelmét. Mivel figyelmünket főleg a történelemszemléleti torzulásokra, tévutakra irányítottuk, ez - akaratunkon kívül - azt a képzetet keltheti, hogy bíráló megjegyzéseink a könyv minden tanulmányára egyaránt vonatkoznak. Ezért előzetesen ki kell jelentenünk, hogy ezek az írások eltérő színvonalúak, amire az adott helyeken fel is hívjuk a figyelmet.

A kötetben sorrendben az alábbi tanulmányok szerepelnek:

1. Mircea Musat - Gheorghe Zaharia: Románia / 46 o. terjedelemben/,
2. Constantin Botoran: Görögország / 47 o./, 3. Viorica Moisuc: Jugoszlávia /61 o./, 4. Crisan Iliescu: Bulgária /30 o./, 5. Geleu Maksutovici: Albánia /23 o./, 6. Constantin Botoran - Milica Moldoveanu: Csehszlovákia /50 o./, 7. Elisa Campus: Ausztria, Magyarország / 40 o./, 8. Milica Moldoveanu: Lengyelország /40 o./, 9. Ion Calafeteanu: Törökország /45 o./.

Mielőtt a tanulmányok tartalmi elemzését elkezdenénk, ki kell térnünk az ún. külső szerkezet ismertetésére és a mögötte kitapintható szerkesztési elv logikájára.

Már maga a kötetben szereplő tanulmányok sorrendje is érdekes. Felvetődik a kérdés: miért emelték a Románia c. fejezetet a szerkesztők a kötet elejére? /A többi ország tekintetében ugyanis földrajzi szempontú a sorrend./ A könyv tartalmának ismeretében ez a sorrend érthető. A Románia c. fejezet az előszóban felvázoltak szempontjából ott van, ahol lennie kell. Románia történelmében - legalábbis e fejezet szerint - jelenik meg legadekvátábban egy nép harca a független és egységes nemzeti államért: "Az egységes román nemzeti állam megvalósítása ama emlékezetes 1918-as évben korszakalkotó esemény volt, sorsdöntő pillanat nemzetünk egységes érvényesülésének és fejlődésének folyamatában, amelyet a dákoknak a római hóditókkal szembeni első ellenállásaival kezdődött, és 18 évszázaden keresztül folytatódott"/15.o./. A könyvben tárgyalt többi nép közül egyik sem vívott ilyen következetes és hosszú nemzeti harcot. A nemzeti egységért folyó hosszú harc, a románság egészére rányomta a bélyegét: "Épp ezért népünk egész történetének alapvető vonása az egységért, szabadságért és függetlenségért vívott harc, amely meghatározta életmódját, felfogását és eszményeit"/220.o./. Ez abban fejeződött ki, hogy amíg a környező államok elbuktak a török támadás túlsúlyával szemben, addig a román fejedelemségek ellenálltak / 26.o. /, sőt "a három román fejedelemség" M.Viteazul általi egyesítése "...a balkán elnyomott népeinek bebizonyította, hogy a felszabadulás és az állami egység igenis megvalósítható /27.o./.

Az egész román néphez kötődő "néptulajdonságokból" nemcsak a történelmi vezető szerep, de a fölény is kiolvasható a többi Közép- és Délkelet-Európában elterülő országgal és annak lakosságával szemben. Ez a szemlélet lehetővé teszi, hogy a népeket a hozzájuk rendelt /vélt/ tulajdonságok szerint rangsorolják. Talán ezt a logikát követte "Ausztria-Magyarország" fejezet szerzője, amikor a következőket írta: "Az akkoriban teljes előretörésben levő Oszmán Birodalom ismert 1526-os mohácsi győzelme után a Magyar Királyság három részre szakadt, és soha többé nem sikerült egyesülnie, ami arra utal, hogy valójában életképtelen volt." /270.o./ Ha visszaidézzük emlékezetünkbe az előszó sorait, miszerint a népek "egyéniségüknek megfelelő állapot hoznak létre", akkor e logika szerint kénytelenek vagyunk az alábbi következtetést levonni: a magyar nép nem képes az államalkotásra. De ha ezt tovább gondoljuk, akkor könnyedén beláthatjuk, hogy a románok államait kivéve egyetlen Közép- és Délkelet-Európai nép sem életképes államalkotó, hiszen történelmük során valamennyien több-kevesebb erőszak nyomása alatt betagozódtak egy vagy több birodalom keretébe.

Elgondolkodtató az a szerkesztési eljárás, amely az első világháborúban a vesztesek listáján szereplő országokat /Ausztria, Bulgária, Magyarország/ az átlagosnál kisebb terjedelemben szerepelteti a kötetben. Míg a többi esetben az átlagos oldalszám 40 oldal felett van, addig Ausztriára és Magyarországra együttesen jut 40 oldal, Bulgáriára pedig csak 30 oldal. Azoknak, akik ezt az "osztályozást" spekulatívnek tartják, szeretnénk felhívni a figyelmét arra, hogy a tanulmányok többségében /és mint láttuk az előszóban is/ az első világháború, mint a népek akaratának szabad kibontakozása és "nemzeti" vágyaik igazságos kielégítésének színtere szerepel.

Említésre méltónak tartjuk, hogy az Ausztria és Magyarország történetét egy tematikai egységben tárgyalja a szerző. Ezt a meglehetősen furcsa kivételt sem az adott fejezet írója, sem a kötet szerkesztői nem tartják indoklásra méltónak. A fejezet belső arányainak és tartalmának ismeretében a legfőbb okot a "közös bűnben", az 1867-es kiegyezésben véljük megtalálni. Ezt az állításunkat támasztja alá, hogy a 31 oldalból / a jegyzet apparátust leszámítva / 6 oldal Ausztriáról /de csak az 1918-19-es évekről/, 9 és fél oldal Magyarországról szól /ennek megoszlása: két oldal középkor - amiből háromnegyed oldal a román vajdaság intézményét ismerteti - , fél oldal 1867-től 1918-ig terjedő eseményeket, a fennmaradó 7 oldal az 1918-19-es eseményeket tárgyalja /; míg a többi 15 és fél oldal az első világháború előtti és alatti közös külpolitikának a térségben betöltött negatív szerepét mutatja be. /A fenti közbevetésekből megfigyelhető, hogy Eliza Campus elég felszínesen és szűkrarkúan bánykál a két ország történetének tényanyagával. Ezt azzal indokolja, hogy az események ismertek az olvasó előtt. Az ő jegyzet apparátusában feltüntetett szakirodalom között csak egyetlen magyar munkát említ, de az is egy francia nyelven megjelent átfogó Magyarország történet. Mi nem kételkedünk a romániai olvasóközönség alapos ismereteiben, de itt nem rövidítésről, hanem torzításról van szó. /

Érdekes, de korántsem cél nélküli jellemzője a könyvnek, hogy az egyes fejezetekben Románia szerepét olyannyira hangsúlyozzák a szerzők, hogy az olvasó méltán abba a tévhitbe eshet, hogy valójában ennek az országnak a történetét olvassa / pl. a Lengyelország c. fejezetben 6 oldal szól a lengyel-román kapcsolatokról és a román történelemről /.

A külső szerkezet eme "furesaságainak" felvillantása után rátérünk a szorosabb értelemben vett történelen-módszertani kérdésekre.

A könyvben szereplő tanulmányok két nagy csoportba sorolhatók. Az egyik csoportot azok alkotják, melyeknél az adott ország történelmének ismertetését helyettesíti /vagy legalábbis nagyobb részét kitölti/ a külpolitika-történet. Ilyen tanulmányok a következők: Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Ausztria-Magyarország c. fejezetek. A másik csoportba azok a tanulmányok kerülhetnek, amelyekben több-kevesebb aránytalansággal a belső társadalmi-politikai folyamatok leírása dominál. Felosztásunk jogcéltságát az is igazolja, hogy a két csoport közt színvonalbeli eltérés van az utóbbi javára. Ezek térnek el legmarkánsabban a Románia c. fejezet által "kijelölt" nemzeti egységesülési "mintától".

Azokban az írásokban, amelyekben a diplomáciatörténet dominál, az országok történelme lényegében egyenlő a nagyhatalmak elleni szüntelen harcukkal a nemzeti egység létrejöttéért. E fejezetekben a szerzők nagyvonalúan eltekintenek az adott ország belső fejlődésének és annak torzulásainak ismertetésétől. Így maradéktalanul teljesül az előszóban felvázolt séma, miszerint a nemzeti egységért az egész nép /osztatlanul / vállalva harcol, az egységes nemzetállam kibontakozását pedig csak a külső ellenség akadályozza. Ezeket a módszertani elveket csak alátámasztja az a tény, hogy a szerzők nem ismertetik a társadalom korpét. Az ilyen - a koncepció-szerpontjából - "zavaráó tényezőkön" legegyszerűbben úgy lehet túllépní, ha meg sem említik őket. A Románia c. fejezet szerzői ezt a tékéletességíg fejlesztették. Ők ugyanis az 1877. május 9. /Románia függetlensége/ és 1914 között történetekről teljes egészében

hallgatnak. Azért, hogy az olvasó érzékelje ennek abszurditását, megemlítjük, hogy a tanulmány a román nép középkorával 15 oldal terjedelemben foglalkozik. Pedig ebben a korszakban indult meg Romániában a modern értelemben vett állam kiépítése, ami a nemzeti egység szempontjából döntő fontosságú. Úgy látszik, hogy az olyan román történetírás szempontjából, amely a nemzeti egységért való küzdelem 1800 évre visszamenő histórikumát adja, nem ez a fontos, ez a történelmi periódus nem bír kiemelkedő jelentőséggel. Azonban ennek a hallgatásnak a bölcsessége vitathatatlan. Ha erről az időszakról az olvasó nem tudja meg a valóságot, fel sem merülhet benne olyan "szőrszálhasogató" kérdés, mint például az, hogy 1907. évi hatalmas havaselvei parasztfelkeléskor hova tűnt a román-ság nép-nemzeti egysége?

A Jugoszlávia c. fejezet lényegében Szerbia rövid története. Szlovénia és Horvátország érdemben csak egyszer van megemlítve. Így természetesen nem kell kitérni a szerb-horvát ellentét történelmi magyarázatára sem, ami a nemzeti egységessülés folyamatának egyenesvonalú fejlődését kérdőjelezné meg.

Azokban az esetekben, amikor a szerzők nem tudták kikerülni olyan események ismertetését, amelyek ellentmondanak az "egységessülési folyamat" koncepciójának, ott a tények értékelését terzítették el. Ilyen esemény volt pl. a második Balkán-háború, ahol a balkáni kisépek támadtak egymásra. Hogy megértsük, mi vezette a bolgár uralkedó köröket a területszerző háborúra, majd a győztes államokat Bulgária területének megcsönkítésére; betekintést kell nyernünk az érintett országok társadalmi-politikai struktúrájába. Ellenben a könyv szerzői ezt az elemzést három fejezetben /10.o., 145.o., 188.o./ sem végzik el. Ezért véleményük így foglalható össze: "az 1878-as berlini békekongresszus óta az első fz-

ben történt, hogy nem a nagyhatalmak döntöttek... a balkáni kérdésben. A Balkán népei sikeresen szálltak szembe a nagyhatalmak erő- és diktátumpolitikájával" /145.o./.

A első világháborúnak és közvetlen előzményeinek a nemzeti egységesedés folyamatában betöltött döntő szerepére a könyvben az utal, hogy ez a korszak az egyes fejezetekben nagy terjedelemmel szerepel. A kötet tanulmányai között kitapintható szemléleti ellentmondásokra az első világháború ismeretetése ad példát.

A Görögország, Lengyelország, Csehszlovákia és Törökország c. fejezetek - a többivel szemben - a belső politikai, társadalmi küzdelmekre helyezik a hangsúlyt. Ebből kifolyólag erőteljesen kirajzolódik az említett országok belső társadalmi-politikai tagoltsága.

A Csehszlovákia c. rész szerzői, pedig olyan történelmi eseményeket ismertetnek, amelyek egyenesen szembenállnak a szerkesztők alapelveivel. Kimutatják ugyanis, hogy a nemzeti függetlenség gondolata a cseh vezető politikusokban /pl. Masaryk, Benes/ csak az első világháború hatására fogalmazódott meg. Előzőleg a Monarchián belül képzelték el a cseh nép jövőjét /236.o./. Sőt a szerzők arra is utalnak, hogy eleinte a román nemzeti függetlenség élharccsai - Vaida-Voivoda, Popovici - is hasonló nézeteket vallottak /235.o./.

C. Botosan Görögországról írt áttekintése a legkiemelkedőbb a tanulmányok sorában. Dolgozatában az olvasó differenciált képet kap a XIX.sz. eleji görög társadalom polgárosodásáról és tagoltságáról. Jellemző szemléletére, hogy a fanarióta hivatalnok-polgári réteg értékelésénél kiemeli árnyoldalaik mellett azt a pozitív szerepet, amelyet a görög nemzet tudat kialakításában és a modern állam-

apparátus kiépítésében játszott /66.o./ Hasonló differenciált értékelés fedezhető fel a Csehszlovákia és a Lengyelország c. fejezetekben is. Ez utóbbi rámutat a három állam keretei között élő lengyelek között kialakult gazdasági-társadalmi-politikai eltérésekre is.

Azokban az írásokban viszont, ahol a nemzeti egység létrejöttét össznépi harc eredményeként ábrázolják, elmarad a társadalom marxista igényű ábrázolása. A Románia c. rész szerzői társadalmi osztályok helyett, egyben annak elfedésére a "széles népi tömegek" és az "egész nép" semmitmondó fogalmait használják. Például a "három román fejedelemség" 1600-ban létrejött "egyesülése" az "objektív történelmi fejlődés" mellett az "egész nép harcának eredménye volt" /25.o./ A szerzőpáros még az ország diplomáciai manőverezését is a fenti szemléletben tárgyalja. Az a tény, hogy 1914. július 28-án Románia nem áll a Központi Hatalmak oldalára "ékes bizonyítéka volt a megtámadott Szerbia iránti szolidaritásának" /149.o./.

A Jugoszlávia, Bulgária, Ausztria, Magyarország, Törökország c. részekben is ez a szemlélet érvényesül, amit az időnként közbevetett egy-egy osztályra, rétegre vonatkozó utalás /azáltal, hogy a szerzők nem helyezik el a társadalom struktúrájának egészében / nem old fel.

Ezekben az utóbbi fejezetekben, mivel a nemzeti elv érvényesülését nem az adott nép történelmi fejlődésében mutatják be, ebből adódóan a modern kort jellemző folyamatokat /polgárosodás, iparosodás, társadalmi differenciálódás/ minden bővebb magyarázat nélkül "deklarálják"; így "csak" megtudjuk, hogy Bulgáriában a XIX. század első évtizedében "fejlődésnek indult a polgárság és a proletariátus" /171.o./, Jugoszláviában pedig a földközi-tengeri ke-

reskedelem lendítette föl ugyanezt. Bővebb felvilágosítást hiába vár ezekről a folyamatokról az olvasó - nem kap.

Ennek a szemléletnek a következményei néhány esetben már már komikusan hatnak. A Bulgária c. írásban a szerző minden kritikai kommentár nélkül átveszi egy Bulgáriában megjelent "történelemkönyv" állítását, miszerint az 1877/78-as függetlenségi harc "lényegében a polgári demokratikus forradalom szerepét töltötte be". Tehát egész Közép- és Délkelet-Európában először. /!/ A Románia c. rész írói mielőtt /csak/ kijelentik, hogy az ország 1821-ben Tudor Vladimirescu-mozgalom/31.o./ az újkorba lépett "engedményt tesznek" a marxista szemléletnek és a kapitalizálódás hatását így foglalják össze: "...nemzeti tudattá integrálta a közös eredet tudatát, az egységötrevések pedig politikai céllá váltak" /30.o./. Az állítás marxista logikája, indíttatása azonban megtörik ugyanebben a fejezetben korábban már ismertetett tétellel szembesítve. Eszerint ugyanis a román nemzeti egységért való harc a "dákoknak a római hódítókkal szembeni első ellenállásaival kezdődött" /15.o./. Ilyen szempont szerint azonban inkább nemzeti tudatuk, mint közös eredettudatuk volt a dákoknak.

A marxista történetkutatás módszereit - amit a kötet szerzői is vállalnak - használva a kritika "fegyvereként" az írásokkal szemben, meg kell állapítanunk, hogy a gazdasági fejlődés az egyes fejezetekben elhanyagoltan szerepel. Csak a Görögország és Lengyelország c. tanulmányokban szerepel arányos terjedelemben. A többi ország esetében vagy teljesen elmarad /Jugoszlávia, Románia/, vagy csak tömör utalások szintjén térnek ki rá /Csehszlovákia esetében pl. lábjegyzetben/. Az elhallgatás funkciója szerint alátámasztja a differenciálatlan társadalom képet. Az egységért való heroikus küzdelem ábrázolását,

így legalább nem zavarják az osztályharc "kellemetlenkedő" tényei. A Románia cí. fejezet szerzői Lenint idézik az 1918-ban végbe-
ment nemzetállamok haladó szerepének alátámasztására /48.o./.

A hamisítás itt nem abban áll, hogy Lenin nem értékelte volna pozitívan ezeknek az új államoknak létrejöttét, hanem abban, hogy egy olyan szemléletmód támogatására használják fel, amelyik a történelemben csak egy rendezőelvet ismer, a nemzetit. Hamisítás, hiszen Lenin elméletének lényegi jegye a társadalmi folyamatok osztályharc központú ábrázolása. Ez a gondolkodás nemcsak hogy kizárja, de ellenkezik is azzal a nézettel, amely a történelmi mozgások kategóriájaként egy misztikus "nép" fogalmat feltételez.

/ Lenin egyébként az első világháborút imperialista háborúnak, a trianoni békeszerződést pedig imperialista rablóbékének nevezte./

Végezetül még egy hibás módszerre térünk ki röviden, amelyet a kötet legtöbb szerzője használ /kivétel C.Botcran/. Arra a "történelemszemléleti-szemüvegre" gondolunk itt, amelyen át ezek a történészek az eseményeket, folyamatokat nézik. Ennek a szemüvegnek a fő torzító hatása olyan, hogy rajta keresztül nézve a történelem tényeit csak egyoldalúan, pozitív vagy negatív értékűként lehet látni. Példa erre az, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia létét, mint lényegéből fakadóan retrográd alakulatot értékelik a könyvben több ízben is /177.o., 227.o./. Ez az értékelés természetesen csak követi annak a felfogásnak a logikáját, amelynek középpontja a nemzeti függetlenségi törekvések kritikátlanul pozitív megítélése. Ebből a nézőpontból természetesen "értéktelenné" válik a monarchia gazdasági, kulturális szerepe a térségben. Az egyoldalú megítélés akadályt jelent az igényes történelemfelfogáshoz vezető útn. A sokoldalú, bonyolult történelmi tendenciákat pedig csak úgy lehet feltárni, ha a

tényeket nemcsak a jó és a rossz szűk kategóriájába préseljük bele, hanem megpróbáljuk megérteni, mint történelmi produktumot a maga komplexitásában.

Az általunk bírált történelemszemlélet saját hiányosságainak esik áldozatául. Ha a népek történelmének fejlődési útját a nemzeti függetlenségért vívott, heroikus össznépi harcokként ábrázolják, melynek célja az első világháború után beteljesedett, mivel magyarázhatók e térségben az ezután kibontakozó retrográd társadalmi mozgalmak és jobboldali diktatúrák? A Románia, Jugoszlávia, Albánia, Bulgária, Ausztria, Magyarország e. fejezetekben leírtak alapján épp ellenkező tendenciáknak kellene következnie. Ennek az ellentmondásnak a "feloldása" szükségszerűen újabb hamisítások, elhallgatások sorozatával lehetséges. A román történelemről írt tanulmány szerzői az 1919-45 közötti korszakot a demokratizálódás kibontakozásának időszakaként ábrázolják /55.o./ . Azt a korszakot ábrázolják így, amelyben a román társadalomban széles bázisa volt a legszélsőségesebb jobboldali mozgalmaknak, pl. a Vasgárdának, s egymást követték az erőszakos cselekvések egészen odáig, hogy 1938-ban bevezették a királyi diktatúrát.

E könyv szemléleti, módszertani buktatóinak a feltárása után igencsak felmerülhet az olvasóban a kérdés: milyen tanulságokkal szolgálnak nekünk ezek a torzulások, amelyek a román történetírás reprezentatív munkájában fellelhetők? Aki ezt a kettőt kezébe veszi végig, követheti azt az erőszakolt logikát - minden következetességével együtt -, amely a történelmet beleszorítja egy szemlélet "spanyoleszmájába". A történelem tényeinek, folyamatainak megcsönkítése, leszűkítése által a jelen megértését is lehetetlenné teszik.

Ennek a történelemszenléletnek nemcsak az a hibája, hogy eltakarja a társadalom belső problémáit, hanem az is, hogy erősnek mutatja be önmaga és a külvilág előtt azt a nemzetet, amelynek tagjai közt a horizontális kapcsolat - a kollektív szolidaritás - gyenge. A társadalom hiányos, terz feszültségekkel teli struktúráját az állam misztifikálásával, az állam és az egyén érdekeinek azonosításával leplezik a szerzők. Ez a hamis nemzeti önértékelés alapot szolgáltat a Közép- és Délkelet-Európában még mindig kísértő "politikai" hisztéria fennmaradásához, erősödéséhez. A kötet azon szerzőinek, akik a "spanyolcsizmát" mint a történelem kutatásának eszközét használják, felhívjuk a figyelmét kollégáink C. Botoran soraira: "A modern Görögország vezetői nem értették meg, hogy egy nemzet nagyságát nem az általa lakott terület kiterjedésével mérik, sem a lakosok számával, hanem a szabadság és az igazság nyilván vallott tiszteletével" /101.o./.

Ennek az idézetnek továbbgondolásához kívánunk sok sikert minden olyan kelet-európai történésznek, akit a saját spanyolcsizmája szorongat.

Kitekintés

KCSZTA LÁSZLÓ:

VITA A "TÍZKÖTETES" MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE KÉSZÜLŐ 2. KÖTETÉRŐL

Előjáróban néhány szó a magyar történelem legújabb összefoglalásának eddigi történetéről. Történelmünk minden eddigénél részletesebb szintézisének tervét 1964-ben Molnár Érik a Történettudományi Intézet akkori igazgatója vetette föl. A történelem iránt megnövekedett érdeklődés sürgette, a 60-as évek politikai konszolidációja megadta a lehetőséget egy olyan munka megszületéséhez, amely 1. a dogmatizmustól megtisztított marxista társadalomfelfogás alapján a gazdasági és társadalmi tényezőkre súlypontosva; 2. az események minden eddigénél részletesebb tárgyalásával; 3. olvasmányos stílusban mutatja be a magyar történelmet.

A módszertani és szerkesztési szempontok kifejtése, az egyes kötetek tematikájának részletes kialakítása 1968/69-ben megtörtént. Ebben az időszakban a kötetek periodizálása körül alakult ki nagyobb vita. Az ekkor összeállt szerzőgárdának 1971-re kellett volna a kéziratokat leadni. A sorozatból a 8. kötet jelent meg először /1976-ban/, s azóta újabb négy, némelyik már a 2., javított kiadásban.

A munkálatokban az egyes részek szerzőin kívül szinte az egész magyar történésztársadalom részt vett. A kötetek megjelenését több nyilvános vita előzte meg. A történelmünket a tatárjárástól a mohácsi csatáig átfogó 2. kötet kéziratvitáját Pach Zsigmond Pál elnökletével

1985. szeptember 23-án tartották a Történettudományi Intézetben. Az itt elhangzottakat szeretném röviden összefoglalni.

A tárgyalt kötet munkálatai Elekes Lajos akadémikus, főszerkesztő irányításával kezdődtek. Elekes professzor 1982-ben bekövetkezett halála után a főszerkesztői feladatok ellátását az addigi szerkesztő Szűcs Jenő vette át. Az új szerkesztő Szakály Ferenc lett. Mindketten a Történettudományi Intézet munkatársai. A kézirat szerzői Szűcs Jenő /1242-1308/, Bónis György /1308-1382./, Mályusz Elemér /1382-1440./. A Hunyadiak-kora fejezet politikatörténetét Elekes Lajos, a társadalmi és gazdasági részt Teke Zsuzsa, a kultúrtörténetet Kulcsár Péter írta meg. Az utolsó fejezet /1490-1526./ kéziratán Kubinyi András még dolgozik.

A Szűcs Jenő által készített fejezeteket igen színvonalas munkának jellemezték a felszólalók. A korszak teljes forrásanyagának és szakirodalmának felhasználásával újszerűen, nem a tatárjárás hatásából, hanem a feudalizmus immanens fejlődéséből vezeti le IV. Béla reformjait. A tatárjárás pusztításának mértékét is jelentősen kisebbre becsüli a korábbi munkákkal szemben. A korszak bemutatásánál végig az ország reformációja a vezető gondolat. Különösen jól ragadja meg a reform katonai, hadügyi mozgatóit, de a társadalmi fejlődés bemutatása - a választott vezérgondolat miatt - széttagolt, izolált.

A hűbériség IV. Béla alatti megjelenését többen vitathatónak tekintették. Hiányzik, s ez a kötet többi tanulmányára is jellemző az arisztokrácia erejének számszerű bemutatása. A közelmúlt kutatásai /Engel, Fügedi, Kristó/ az egyes családokhoz tartozó várak számának alakulásával kísérletet tettek a bárók hatalmának egzaktabb mérésére.

Szerkezeti problémák is felmerültek a tárgyalt résszel kapcsolatban. Legnagyobb nehézséget a terjedelm okozott. 66 év történetét, kulturtörténet nélkül 550 oldalban foglalta össze a szerző. A teljes kötet egyharmadát teszi ki, így különösen az Anjou-kert bemutató részekhez viszonyítva aránytalanul nagy terjedelmű. Kétségtelen jelenlegi formájában kerek egész, így problémás lesz a mindenképpen indokolt terjedelmi csökkentés.

Mint minden több szerzővel dolgozó tanulmánynál, itt is felmerültek terminológiai problémák. Felvetették, a Magyarország története 1. kötetében használt korai feudalizmus fejezet cím után a jelen munka elé az érett feudalizmus megjelölés kívánkozna. A szerző azonban ragaszkodik a blochi terminológiához, így a tárgyalt korszakot a feudalizmus 2. korszakának nevezi. Szintén némi vitát váltott ki a kötet periodizációja. Kristó Gyula lektori jelentésében hangsúlyozta, hogy 1308, Károly Róbert második koronázása semmiképpen sem tekinthető az Árpád-kor és Anjou-kor határának, s a hagyományos 1301-es korszakhatár használatát javasolta. Szűcs Jenő elismerte, hogy a 2. koronázás nem hozott korszakos váltást, s így maga sem tekinti határnak, azonban vitatta, hogy az Árpád-kor 1301. január 14-én ért volna véget. Szerinte az Interregnum strukturálisan az Árpád-korhoz tartozik, s a XIII. század végének szereplői játszották ekkor itt még a főszerepeket. A kérdésben a vitát vezető Pach Zsigmond Pál javaslatára kompromisszum született. Szűcs Jenő fogja megírni a fennmaradó két évet /1310-ig/, s a fejezet az Árpád-kor és Interregnum címet kapja.

Összességében a korszak minden eddigi szintézisének színvonalát meghaladó összefoglalás született. Közérthetőségét azonban

nagyban növelné az idegen szavak túlzott használatának kiküszöbölése.

A Bónis György készítette Anjou-kort feldolgozó fejezetekkel kapcsolatban igen sok probléma merült fel. A túlírtnak tűnő Árpád-kori fejezettel ellentétben itt 74 év történetét 197 oldalban kísérli meg bemutatni a szerző. Nyilvánvaló ilyen terjedelemben nem lehet igényes összefoglalást adni. A korról kikerekedett kép statikus, nincs semmilyen arculata. A társadalmi fejlődés bemutatása elnagyolt, teljességgel hiányzik a történeti-szociológiai megközelítés. Gazdaságtörténeti és politikai fejezetei a társadalomtörténet mellett szintén kiegészítésre szorulnak. Az agrárviszonyokat számbavevő részek a 30-as évek állapotát tükrözik. Nem tárgyalja a XIV. század nagy mezőgazdasági változásait. A későbbi marhaexportot meghatározó szürkemarha kitenyésztése és általánossá válása ekkor jelentkezik.

Az Anjouk, különösen Lajos külpolitikájának bemutatása túl tömör. Nincs folytonosság Károly Róbert és fia uralkodása között, teljesen kima rad a kor forrásaiban annyit szereplő litván kérdés. Indokolatlan a pápasággal való kapcsolat kiemelése, és Lajos halála utáni tárgyalása. Bónis korábbi munkáihoz hasonlóan az államszervezeti és jogtörténeti részeket dicsérték a felszólalók.

Az elmarasztaló értékelésnél figyelembe kell venni, hogy Bónis a készülő kötet egyetlen olyan szerzője, aki kéziratát határ-időre, 1971 /!/-re elkészítette. A korszak szintetizálására nagyon kevés, mintegy másfél év állt rendelkezésére. Önálló kutatásokra nem volt lehetőség. Anjou királyaink uralkodásával az 50- és 60-as években keveset foglalkoztak a kutatók. A megjelent munkák a korábbi tanulmányok "áthangolásai", de továbbra is Pór Antal adatbázisára épültek. Az utóbbi években viszont örövendetesen kibővültek

a korszakra vonatkozó ismereteink. Elsősorban Engel és Kumorovitz kutatásainak köszönhetően. Joggal vetették föl a hozzászólók, egy ilyen feltehetőleg hosszú időre használatba maradó kézikönyv nem lehet már a megjelenéskor elavult. Ha így marad, összességében az 50-es évek végén készült egyetemi tankönyv vonatkozó fejezeteinek kibővítését kapná kezébe az olvasó.

A Zsigmond és Albert király uralkodását bemutató fejezetekről a felszólalók felső fokon beszéltek. Mályusz Elemér a tőle megszokott és elvárt színvonalon oldotta meg nehéz feladatát. Elsősorban a társadalmi rétegek felől közelíti meg a kört, sok új ismeretet adó vonzó olvasmány született. A kézirat ezen része mégis viszonylag keveset szerepelt a vitán, mivel a fejezet szakkörökben másfél éve ismert. Bővebb változatát 1984-ben a Könyvhéten jelentette a Gondolat Könyvkiadó, így legalább nem kell évekig várni az új eredmények megismerésére.

Elekes Lajos fejezeteivel kapcsolatban merült fel a legtöbb probléma. A szerző 50-es években készült munkáinak összefoglalását kapjuk. Engel Pál véleménye szerint Elekes szemlélete egységes múlt századi, hangsúlyozottan köznemesi nacionalista történet-szemlélet, marxista terminológiával megtűzdelve.

A tárgyalta rész belső arányai is problémásak. Mátyás uralkodása nagyobb figyelmet érdemelne, mint Illyyadi János kormányzósága. A Mátyás fejezet alapkoncepciója, hogy adott egy csalhatatlan király, akinek egyetlen hibája, hogy a csehek ellen háborúzik. Egyoldalúan a mai szocialista Csehszlovákia területére vezetett hadjáratokat jogtalannak, míg az Ausztria ellenieket jogosnak értékeli. A felszólalók szerint a nyugati háborúk szétválasztása különben sem indokolt, mivel azonos koncepció érdekében vezette őket az uralkodó.

A hadtörténeli rész a parasztság szerepét, s a délkelet-európai népek összefogásának lehetőségét túlhangsúlyozza. Mátyás támogatóit kizárólag a köznemességben és az értelmiségben látja. A bárók kormányzatban vitt szerepét nem ismeri el. A prelátus, különösen az első korszakban jelentős támogatását elhallgatja.

A kézirat jelenlegi formájában is kiáltóan szegény adatokban, sőt az egyik felszólaló szerint teljesen figyelmen kívül hagyja a tényeket. Szakály Ferenc a kötet jelenlegi szerkesztője kísérelte meg adatokkal feldúsítani, s az általánosításoktól megszabadítani. A feljavítás ilyen formában megoldhatatlannak bizonyult. Általános vélemény szerint a kézirat így nem publikálható. Többen felvetették az újraírást /javasolva Engel Pált, Fügedi Eriket, Teke Zsuzsát/ vagy társszerzők kijelölését. Kérdés, ki vállalná egy ilyen szemléletű mű nem sok sikert ígérő átdolgozását társszerzőként, másrészt az idő is nagyon sürget. A vizsgált fejezet értékeléséhez hozzátartozik, hogy Elekes egy általa sem véglegesnek tekintett kéziratot adott le, hogy ezzel is gyorsabb munkára szorítsa a többi szerzőt. 1982-ben bekövetkezett halála azonban a végleges szöveg kialakítását megakadályozta.

A Hunyadi-kor gazdaságtörténeli, társadalmi fejlődését, és a kulturális életét bemutató fejezeteket jól sikerülnek tartották, bár kiemelték, hogy Mátyás reneszánsz udvara nagyobb figyelmet érdemelne. Itt merült fel a karácsonyra ígért 3. kötet és a jelen kézirat egymásnak ellentmondó véleménye Magyarország XV-XVI. század fordulójának népességéről. Teke Zsuzsa kétségbe vonta a hagyományos felfogást, miszerint az ország népessége a XVI. század elejére elérte a 4 milliót, míg a törökkori kötet szerzői továbbra is elfogadják. Ezáltal úgy tűnhet, Magyarország népessége növekedett a török alatt.

Néhány, az egész kötetben átvonuló probléma is szóba került. Legszembetűnőbb az, hogy nincs kellően exponálva a rendiség, sőt magának a rendiségnek a fogalma sincs kifejtve. A késő Árpád-korban előítnak egy a Friaul-Aquileiai Patriarchatus politikai berendezkedéséhez hasonló koráértett rendi jellegű mozgáalom. A továbbiakban hol van, hol nincs rendiség, végül Elekesnél esonka formában megjelenik.

Niederhauser Emil felszólalásában felhívta a figyelmet, a kötet bizonyos szempontból hasonlít a múlt század végén megjelent Szilágyi-féle milleneumi Magyar Nemzet Története alapállításához. A kézirat csak itt-ott érinti azt a tényt, hogy a Kárpát-medencében már a középkorban is több etnikum élt, s nem csupán az uralkodó elit teltődik állandóan idegen elemekkel. A szerkesztő válaszában elismerte a felvetés jogosságát, s a XV. századi részbe ígérte az idegen etnikumokat tárgyaló fejezetet.

A kézirat több hibája a nem megfelelő előzetes szerkesztésből és a koordinálás hiányából adódik /pl. a már említett terjedelmi aránytalanság/. Nem a kézirat elkészülte után kellene megvitatni, hogy minden szerző külön fejezetben tárgyalja a kulturát, vagy egy-egy középkori ill. reneszánsz kulturtörténetet adó fejezet legyen. Továbbá kell-e nemzetközi kitekintés vagy sem.

A kéziratvitát többen szimptomatikusnak tartották. Az egyik előzetesen megbízott lektor meg sem jelent, írásbeli véleményt sem adott. A felszólalók közül többen észrevételeik megtétele után különböző elfoglaltságokra hivatkozva korábban elmentek. Úgy tűnt nem kíváncsiak kellégáik véleményére. A felvetődő problémákra a szerkesztőség délután adott választ az igen csak megfoglyatkozott résztvevőknek.

A kötet megjelenését 1987/88-ra tervezik. Bízunk benne, hogy a Magyarország története sorozat munkái megkezdésének 20. évfordulójára boltokban lesz a kötet.

Ismertetések

ZDENJEK SUDA:

ZEALOTS AND REBELS; A HISTORY OF THE
COMMUNIST PARTY OF CZESCHOSLOVAKIA
/ HISTORY OF RULING COMMUNIST PARTIES/

412 p.

/Vakbuzgók és lázadók. Csehszlovákia uralkodó
kommunista pártjának története./

Hloover Institut Press. Stanford University,
Stanford, California - USA. 1980.

Zdenjek Suda mintegy 400 oldalas könyve alcímével ellentétben nem igazi történeti munka, sokkal inkább politológiai mű. Mint ilyen nem sokban tér el a Csehszlovákiában ma is megjelenő népszerrűsítő CSKP-történetektől, amelyek meghatározott ideológiai-politikai igényeket hivatottak kielégíteni. /Pl. Ivan Krempa: Az egységes forradalmi párt megalakulásához vezető út Csehszlovákiában. 1984. Bratislava. Pravda. 288.p./ Természetesen ellentétes előjellel. A mű forrásai eléggé esetlegesek és keveseknek tűnnek, bár lehet, hogy az elnagyolt és felületes hivatkozási módszer kelti ezt a benyomást. Forrásai: feldolgozások, sajtóanyag, brosurák - cseh, angol és német nyelven.

A könyv 11 fejezetben kísérli meg felvázolni a CSKP történetét, annak megalakulásától az 1970-es évek végéig. Három fejezet fog-

lalkozik a kezdetektől a Csehszlovák Köztársaság katasztrófájának kezdetéig a Müncheni Egyezményig. Egy fejezet tárgyalja a CSKP helyzetét München után és a háború idején, egy az 1945-48 közötti koalíciós időszakot. A mű teljes második fele az uralmon lévő pártot veszi történelmi vizsgálat alá.

A szerző több indokot is felsorol egy elfogulatlan CSKP-történet szükségességét illetően. Az 1968-as demokratizálási kísérlet és annak kudarca aktualitást ad a témának, ám ennél fontosabb szükségletek is felmerülnek. Suda a kommunista párt irányítása alatt élő országokat óriási szociológiai laboratóriumoknak fogja fel, és ezeket mint a modern társadalom szociológiai alternatíváját is vizsgálni kívánja. Csehszlovákia ezeken az országokon belül is sajátos helyet foglal el: a szerző szerint egy tisztán nyugati, vagyis polgári demokratikus politikai kulturával rendelkező országban építettek fel kommunista államapparátust, kommunista uralom alatt álló politikai és társadalmi rendszert. Mindezekon túl a sajátos kommunista történelem-szemlélet a pillanatnyi ideológiai vonalnak megfelelően mindig újra értelmezi a történelmet, azaz a "múlt a párt kezében van" - mondja Suda.

Az elfogulatlanság azonban Suda munkájára sem jellemző, s ez elsősorban a mű egyoldalúságában mutatkozik meg. Hogy egyes tények interpretálása eltér a mai csehszlovák történészek magyarázataitól, azt szinte természetesnek kell tekintenünk. A könyv alap gondolata a csehszlovák kommunista mozgalomnak Moszkvától mint a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom /1945 után mint imperiális nagyhatalomtól/ központjától való hol közvetett, hol közvetlen függése. Ezen egyoldalúságban azonban van pozitívum is. Rá-

világrt arra, hogy a kelet-európai kommunista pártok a Moszkvához való természetes kötődésük mellett sorsdöntő történelmi helyzetekben nem egyszer kényszerpályán mozogtak.

A nő legnagyobb fogyatéka a gazdaság- és társadalomtörténeti szemlélet szinte teljes hiánya. A párt és tagsága megnyilatkozásait mindig ideológiai és külső politikai hatásoknak tulajdonítja. Kétségtelenül nagy szerepet játszottak ezek is: pl. 1929-ben, amikor a párt végrehajtotta ún. bolsevizálását, 1945-48 között, amikor a nemzetközi nagypolitika / a szovjet külpolitikán keresztül/ késleltette a szocialista forradalmat, az 1948-as fordulatot követő 50-es években, az 1968. augusztusát követő hónapokban stb. Ezekkel azonban nem képes megmagyarázni a tagság kötődését, a szavazótábor méreteit. Mindjárt a kezdeteknél: a cseh, a szlovák szociáldemokrata baloldal radikalizálódását és tömeges felduzzadását jórészt pánszláv reminiscenciákkal /a szovjet-orosz forradalom mint szláv forradalom hatása/, illetve R.V. Burks szociológiai hasadási elméletével próbálja megmagyarázni. A társadalmi törésvonalak azonban nem konkrétan körülhatárolható és társadalmi-politikai helyzetükkel definiált csoportokat különítenek el, hanem nagy általánosságban szól a csehszlovákiai társadalom polarizáltságáról. Nagyon keveset tudhatunk meg a párt szlovák és általában nemzeti-ségi bázisáról. A CSKP megalakulása után ugyan egységes párt volt, a nemzeti és nemzetiségi törekvések e párton belül is eltérő álláspontokat és reagálásokat eredményeztek. Ezek motivációról, ezek kimeneteléről nagy általánosságokon kívül szintén nem sokat tudunk meg. Nem beszél Suda a párt parlamenti tevékenységéről sem, holott sokszor hivatkozik arra, hogy a CSKP politikáját jelentősen befolyásolta a pluralista politikai környezet, a párt legális politikai lehetősége.

A magyar olvasó számára igen figyelemreméltóak azok a fejezetek, amelyek az 50-es éveket, majd az elhúzódó desztalinizáció folyamatát mutatják be. Mélyebb gazdasági és társadalomtörténeti elemzést azonban itt is hiába várunk, holott 1948 februárja óta az ország helyzetét, belső viszonyait egyértelműen és kizárólagosan a párt politikája határozta meg, természetesen a nemzetközi politika hidegháborússá váló koordinátarendszerében. Az 50-es években lezajlott politikai perek áldozatai rehabilitálásának elhúzódása, általában a politikai és demokratizálódási folyamat okait illetően nagyrészt - és kényszerűen - feltételezésekre van utalva. Szintén nem érdektelen az 1968-as válság és ellentmondásos megoldásának, valamint a nemzetközi és hazai kommunista mozgalomra gyakorolt hatásának elemzése.

Suda könyve minden hiányossága ellenére jelentős vállalkozás, sok szempontból hiánypótló mű. Ha önmagában nem is képes teljes képet adni a párt hatvan éves történetéről, a CSKP története iránt érdeklődő minden olvasó haszonnal forgathatja.

ROBOZ ISTVÁN

BARBARA TUCHMAN:

A DISTANT MIRROR; THE CALAMITOUS 14TH
CENTURY. 677 p.

/ Távoli tükör; A szerencsétlen 14. század./
Macmillan, 1979. London.

Az 1912-ben született amerikai történész nő újkori tárgyú művei után /melyek közül az először 1962-ben megjelent, Pulitzer-díjas "1914 augusztus" volt a legsikeresebb/ most a középkori gazdasági és társadalmi fejlődést megtörő, számos területen késleltető válságos 14. század történetének feltárására vállalkozik.

A szerző az előszóban azt a feladatot tűzi ki maga elé közvetlen célként, hogy felderítse az 1348-50 között Európát végigpusztító szörnyű pestisjárvány társadalomra gyakorolt hatását, de nem hagyja ki vizsgálódásai köréből a 14. században élő embereket sújtó egyéb csapásokat sem, jelesen az 1315-ös hatalmas éhínséget, amely szintén egész Európában éreztette hatását, a "fekete halál" újabb és újabb megjelenését, a pusztító háborúkat, a felkeléseket és az egyházszakadást. Tehát nem kevesebbre vállalkozik, mint a 14. század válságának végigkísérésére, kitekintve a válság 15. századi folytatására és arra, hogy az új utakat kereső Európa milyen módon lábalt ki a krízisből és találta meg a korábbi virágzás meghaladásának útját és lehetőségét.

Érdekes párhuzamot von a 14. és a 20. század között azon az alapon, hogy a korábbi virágzást, gazdasági expanziót és tudományos fejlődést éles csúrával megakasztja az eluralkodó rombolás, erőszak, és ezáltal hátraveti az emberiség fejlődését.

Tuchman a század eseményeit egy francia főnemes életén keresztül mutatja be, de a könyv természetesen nem Énguerrand de Coucy /1340-1397/ életrajza, hanem hatalmas történelmi panoráma, amely döntően ugyan Nyugat-Európa történetére koncentrál, de kitekint egész Európa történetére / pl. egész fejezetet szentel a nikápolyi hadjáratnak .

Énguerrand de Coucy, Franciaország legkitünőbb lovagja, igen előkelő családból származott, ősei részt vettek a keresztes hadjáratokban, a család rokonságban állt a skót királyi házzal és Oroszlán Henrik herceggel. Coucy anyja Habsburg Katalin volt, ő maga pedig III. Edward angol király Izabella nevű leányát vette feleségül. Ő volt Jean Froissart, a neves történetíró patrónusa, így életéről bőségesen maradt fent adat. A szerző egyrészt ezért választotta könyve főhőséül, másrészt, mivel a század második felének minden fontosabb eseményének résztvevője volt, személye alkalmas arra, hogy rajta keresztül végigkövethessük a jelzett időszak politikatörténetét. A szerző azonban nem ragaszkodik mereven Coucy-hoz; a főhős születése előtti időszakról /1340 előtt/ igen alapos áttekintést nyújt, kitérve Szép Fülöp központosítási kísérletére, a korabeli Európa gazdasági fejlettségére, földrajzi munkamegosztására, a lovagság kezdődő válságára, a korabeli világrépre, társadalomelfogásra és eszmei áramlatokra. Rámutat Franciaország nagyhatalmi helyzetére, amit jelez a pápák avignoni "fogsága". Ezután elemzi azokat az okokat, amelyek a vitágtörténelem leghosszabb háborújának, a százéves háború kirobbanásához vezettek. A gazdasági okokat tartja döntőnek; Anglia számára fontos volt a Guenne-be irányuló gyapju- és textílexport, valamint az onnan jövő bor-import és az ezekkel összefüggő magas vám-tételek, amelyeket a nagyobb bevételekre törekvő francia központosít-

tott monarchia megakart szerezni. A másik ütközőpont Flandria, amely a középkori textilipar centruma, és amely szoros kapcsolatokat tartott fenn az itáliai bankházakkal és az egyelőre csak nyersanyagokat szolgáltatató Angliával. A flamand nemesség és Louis de Nevers flamand gróf franciabarát volt, de a kereskedők és a munkások a megélhetést, hasznot jelentő angol kapcsolatok fenntartása mellett fgláltak állást. Ezt jelzi a háború első szakaszában Jacob van Artevelde franciaellenes felkelése /1339/ és szövetsége az angolokkal /1340/. A háborús ürügy az volt, hogy III. Edward angol király - aki a mai Franciaországhoz tartozó birtokokkal is rendelkezett - megtagadta a francia király által követelt hűbéri eskü letételét, és magát nyilvánította francia királynak.

Terjedelmi korlátok miatt nem bocsátkozhatom a háború részletes elemzésébe, bár az olvasó ezt Tuchman könyvében pentről pontra végig kísérheti. Az eseményekkel párhuzamosan bemutatja a korabeli harcmodort, fegyvereket, a hadviselés kezdődő átalakulásának okait. A hadviselés első szakaszát a pestisjárvány zárja le.

1347 októberében a Kínából jövő kereskedő hajók futnak be Messinába haldoklókkal a fedélzeten. Ők hozzák be Európába minden idő legszörnyűbb járványát, a bubópestist, amely egész Európában pusztított, de a legsúlyosabb csapást Nyugat-Európára mérte, ahol a lakosság egyharmadának pusztulásával számol a tudomány. A városokat, ahol a lakosság kis területen kezdetleges higiéniai viszonyok között élt, jobban sújtotta a járvány, mint a vidéket. Európában már 1346-ban híre ment egy hatalmas járványnak, amely az akkori feltételezések szerint Kínából indult el. A valószínűbb az, hogy valahonnan Közép-Ázsiából terjedt el a kór. A kortársak isten büntetéseként fogták fel, bár a járvány első szakaszában /1348 tava-

szán / a primitív középkori ember a régi ellenséget, a zsidókat tette felelőssé a járványért, és ez sok helyen pogromokhoz vezetett. Később a leprásokat gyanúsították a kutak megmérgezésével. A temetetlen halottak csak növelték a járványveszélyt. Az egyetlen védekezési eszköz a karantén volt, mint ahogyan az a korabeli irodalomban is megjelenik /Boccaccio Dekameronja/. Az emberiségen erőt vevő kétségbeesés önostorozó flagelláns eretnekmozgalmak kialakulását is maga után vonta.

Bár a szerző a pusztásodás fogalmát nem használja, magát a folyamatot bemutatja, hangsúlyozva, hogy a pusztásodás korántsem egyedül a járvány következménye, hanem az csak felgyorsított egy korábban elindult folyamatot. A közvetlen következmény az árak, különösen az élelmiszer árak ugrásszerű emelkedése volt /Franciaországban 1350-ben a gabona ára 400 %-kal haladta meg a járvány előtti szintet/.

A könyv legértékesebb részei az angol és francia fejlődés metszetét nyújtó fejezetek. A 7.fejezet "A lefejezett Franciaország" címen a polgárság első kísérletét idézi fel arra, hogy az alkalmatlannak bizonyult királyi hatalom és nemesi vezetés helyett megkísérelje az ország megmentését a király fogságba esése utáni válságos helyzetben / Étienne Marcell mozgalma/. "A felbolydult Anglia" /14. fejezet/ az 1376-os "Jó Parlament" időszakát mutatja be. Az országgyűlés a király által kért adó megszavazása előtt 146 jogsértésre kért orvoslattól, valamint követelték, hogy ezen túl évenként gyűljenek össze. A főrendi testület egy részének leváltását sikerült ugyan elérni, de mert a végrehajtás biztosításáról nem gondoskodtak, a parlament szétoszlása után a király a leváltott főurakat pozíciójukba visszahelyezte.

Magyar szempontból a legérdekesebb a nikápolyi hadjárat részletes leírása, noha a szerző nem mentes a tévedésektől és a durva egyszerűsítésektől, általánosításoktól. A hadműveletek leírásakor az erdélyi és havasalföldi csapatokat mintegy egy kalap alá véve híbbéres csapatokként említi, akik vonakodtak harcolni ///. Magyarországot a következőképpen jellemzi: "Magyarországot magyar nemesekből, bemszülött // / parasztokból és német bevándorlókból foltozták össze // /, akiket még nem érintett a nyugati szellem // /, és akik kifejlesztették a városokat, de szokásaikban idegenek maradtak, akárcsak Csehországban és Lengyelországban." // / Kiemelések tölem/ Ha ezektől az erősen vitatható megállapításoktól eltekintünk, a hadjárat leírása igen alapos és valószínű. Egyetérthetünk azzal is, hogy a vereség egyúttal a lovagi hadviselés kudarca és bukása is volt.

A válság nem ért véget a századdal. A százéves háberú tovább pusztította Franciaországot, Európa lélekszáma 1440 körül érte el mélypontját, a felhalmozódó energiák az Új Világ felé találnak majd levezetésre a portugál és spanyol gyarmatosításban. Ez a könyv végső konkluziója.

Megnehezíti a könyv használatát a lábjegyzetek hiánya, jól segíti az eligazodást viszont a gazdag bibliográfia, amely kiterjed a forrásokra és feldolgozásokra /főként angol, francia és latin nyelvűekre/, valamint a hibátlan névmutató.

Röviden

A Móra Kollégium a kelet-európai népek irodalmi és történelmi kapcsolatainak kutatására támogatást kapott a Soros Alapítványból. A rendelkezésre álló pénzüsszegebből előadás-sorozatot, nyelvtórákat és különböző speciális foglalkozásokat terveznek.

Domokos Pál Péter október 17-én A román nemzeti egyház története címmel előadást tartott a Móra Kollégiumban. Az 1948-ban az ortodoxiába beolvasztott egyház története kapcsán kitért a moldvai csángó magyarok történetére és jelenlegi helyzetére.

A Középkori Magyar Történelmi Tanszék és a Történelmi Segédtudományok Tanszék az 1985/86-os tanév második félévétől Kormányzat-történet címmel féléves egyetemi előadást hirdet. Az említett témakörből először tartanak előadásokat a Karon. A studiumen bemutatják a magyar kormányzati méltóságok és intézmények történetét az államalapítástól a XVIII. század végéig.

Egyetemi jegyzet. A Tankönyvkiadónál korai tavasszal fog megjelenni Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. jegyzetének folytatása. Az új jegyzet, Kristó Gyula és Engel Pál munkája, 1301-től Mátyás király megválasztásáig mutatja be a magyar történelmet.

Tervezik a jegyzetsorozat folytatását. Kubinyi András készíti el a Mátyás és a Jagellók uralkodását tárgyaló kötetet.

Az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék új munkatársa Deák Ágnes, aki az elmúlt tanévben végzett karunkon magyar-történelem szakon. Szakdolgozatában Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméi c. munkáját vizsgálta meg. Az említett témát folytatva a XIX. századi magyar liberalizmus fejlődésével szeretne foglalkozni. A következő félévben Magyarország 1945 utáni történetét tárgyaló szemináriumot vezet.

Az Egyetemi Könyvtárban Karácsonyi Béla docens és Szegfü László docens dolgozik Gellért, csanádi püspök, Deliberatio c. munkájának magyar nyelvű fordításán.

Előreláthatólag januártól használhatjuk a JATE Marxista-Leninista Szakcsoport Dokumentációs Bázisát. A bázis célja az, hogy olyan nyilvános forgalomba nem kerülő dokumentumokat, tanulmányokat és kiadványokat tegyen - elsősorban magyar nyelven - hozzáférhetővé, amelyek az oktatók és a hallgatók tájékozódását egyaránt segítik. A több mint ezer tétel jelentős része Kelet-Európával foglalkozik. A fordítások nagy többsége a bolsevik párt dokumentumai ill. nyugati elemzők a térségre vonatkozó munkái. Az anyag másik része Magyarország új- és legújabbkori történetének vitatott kérdéseit és általános politológiai témákat tárgyal. Helyet kaptak itt a különböző belső /társadalomtudományi/ viták iratai. Gyorsan növekszik a fejlődő országok gondjaival és néhány filozófiai kérdéssel kapcsolatos gyűjtemény is.

A bázis forrása a különböző továbbképző intézetek hasonló egységei és az Országgyűlési Könyvtár cikkfordítás gyűjteménye. A Dokumentációs Bázis helyben olvasással fog működni, egy marxista könyvtár mellett működő teremben. A nyilvános katalógus a könyvtárban lesz elhelyezve. Az itt megtalálható anyagot a diákok kollektív engedéllyel / spec.képzésben résztvevők, diákkörösök/ ill. oktatói javaslattal használhatják. Reméljük ez a vállalkozás is segít a szükséges tudományos nyilvánosság megteremtésében, a kialakult információs monopóliumok megszüntetésében.

Az 1335-ben tartott visegrádi királyi találkozó 650. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát rendeztek október elején Visegrádon. Az előadások és referátumok az Anjouk államának gazdaság- és társadalompolitikájával ill. a korabeli Visegráddal foglalkoztak. A külföldi résztvevők hazájuk /Ausztria és Lengyelország/ XIV. századi történetének néhány kérdését mutatták be, kiemelve a magyar kapcsolatokat.

Az Európa Kiadó gondozásában megjelent Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata c. műve. A fordítást és a jegyzeteket egyetemünk oktatója Sz. Galántai Erzsébet és Blazovich László a Csongrád megyei Levéltár igazgatója készítette.

Munkatársaink

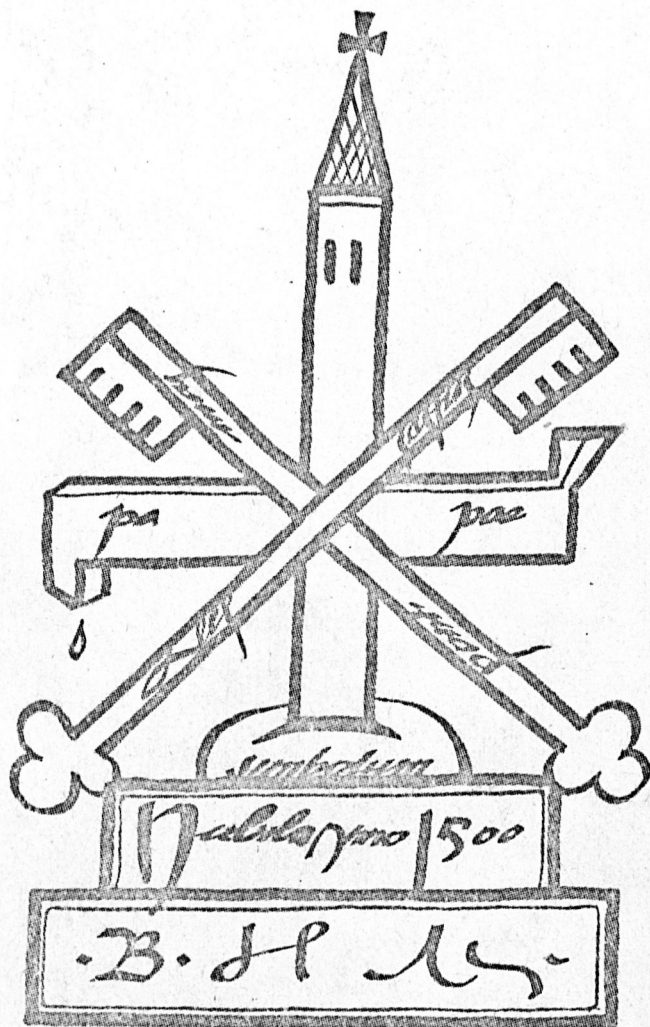
- Bárdi Nándor - 1962-ben született Laskodon. A JATE Bölcsészettudományi Karának IV. éves történelem-Kelet-Európa szakos hallgatója.
- Bellavics István - 1961-ben született Szombathelyen. A JATE Bölcsészettudományi Karának IV. éves történelem-Kelet-Európa szakos hallgatója.
- Koszta László - 1962-ben született Szombathelyen. A JATE Bölcsészettudományi Karának V. éves történelem-latin sp. szakos hallgatója. A Középkori Magyar Történelmi Tanszék demonstrátora.
- Sebők Ferenc - 1961-ben született Makón. A JATE Bölcsészettudományi Karának V. éves történelem-angol-latin sp. szakos hallgatója.
- Sümegei József - 1960-ban született Bátán. Egyetemi tanulmányait a Pécsi Tanárképző Főiskolán kezdte, majd a JATE Bölcsészettudományi Karán 1985-ben történelem-magyar szakon fejezte be. Jelenleg a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa.
- P.Szabó Csaba - 1964-ben született Várpalotán. A JATE Természettudományi Karának III. éves történelem-földrajz szakos hallgatója. A századforduló vasutársadalmát bemutató diákköri dolgozatáért a deb-

receni OTDK-án 2. díjat kapott.

Dr. Petrovics István - 1953-ban született Mohácson. Az Aetas szerkesztőségének tagja volt a 70-es évek közepén. Egyetemi tanulmányait a JATE Bölcsészettudományi Karán végezte, a Középkori Magyar Történeti Tanszék adjunktusa.

Roboz István - 1956-ban született Bácsón. 1984-ben a JATE Bölcsészettudományi Karán történelem-Kelet-Európa szakon fejezte be tanulmányait. A szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa.

AETAS JATE Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa
Felelős kiadó: Dr. Mikola Tibor

A jubileumi búcsú szimbóluma a Henckel kódexből